

CESAREC: TRI N O V E f i E

» D O B R A K N J I G A « — L E T I R A
Z A V I I I R A Z R E D O S N O V N E Š K O L E

UREDNIK
BRANKO BRAJENOVIC

IZDAVAČKO PODUZEĆE »ŠKOLSKA KNJIGA« ZAGREB

AUGUST CESAREC

TRI NOVELE

PUT U NOVI ŽIVOT • PEČAT
HOBOTNICA

PIREDIO
LADISLAV ŽIMBREK

III izdanje

ZAGREB 196f

Ilustrirao
Zeljko Hegedušić

Portret A. Cesarca izradio
Vitko Šeferov

Nacrt za naslovnu stranu
Boris Dogan

Ovaj izbor lektire odobrio je
Republički sekretarijat za školstvo i
obrazovanje SRH rješenjem
br. 05-51/12 od 5. V 194,

Tisak: »Vjesnik«, Zagreb

bogatih stolova,

povijetkama i novelama naročito u kraćim pričama i noveletama, a također i u velikim tekstovima, npr. *Careva kraljevina* i *Majka božja histrička*.

Ostuskujući na ulici bilo grada i uličnog života, on je brzo shvatio smisao demonstracija i uličnih proturežimskih povika, naleta stražara i kundačenja austrougarskih slugu u purgerskom Zagrebu, u kojem su od reda banovali i vladali tuđini i otpadnici. I njegove su simpatije uvijek bile na strani onih koji su bili progonjeni i bijedni, čije su šake bile žuljave, a misli prave i poštene, a koji ipak nisu bili nikad u pravu i koji su redovito stradali. To je bila proleterska gradska većina još nedovoljno organizirana i svjesna. Udarci života na ulici brzo su se odrazili u školi, u đacima manifestacijama, demonstracijama i štrajkovima koji su u valovima udarali o bedeme tuđinštine.

I srednjoškolac Cesarec osjetio je potrebu da i on lično nešto kaže: prvo, u prilog onih progonjenih, rastjerivanih i hapšenih po ulicama i kućama: drugo da poveže đacki pokret i srednjoškolske štrajkove u logičnu, uzročnu vezu i da

Jedna od najsvjetlijih ličnosti naše revolucionarne i književne prošlosti između dva rata jeste August Cesarec. On je rođen prije sedamdesetak godina (4. XII 1893) u Zagrebu u mnogobrojnoj siromašnoj radničkoj obitelji, odrastao u iličkim i vlaškouličkim dvorištima, igrajući se oko Kaptola s djecom gradskih radnika i malih obrtnika, promatrajući život imućnih i bogatijih iz stano-vite udaljenosti i mračne perspektive. Iz roditeljske kuće ponio je mnogo: od oca socijalista — s kojim je

I polazio na proslave 1. maja — jedio je ljubav za male ljude, siromašne i odbačene od velikih jasala i razumijevanje za ponižavanje i izrabljivanje — koje kasnije susrećemo u njegovim pri-

svemu dade neki stanoviti politički karakter i značenje, i zato se već kao šesnaestogodišnjak javlja u socijaldemokratskom glasniku (listu svoga oca) *Slobodnoj riječi* pripovijetkom koje naslov — *Iz svijeta potlačenih* — odmah kaže o čemu želi mladi početnik da piše i što namjerava da svojim pisanjem kaže. I kasnije sve njegovo pisanje i književno stvaranje samo je nastavak velike teme o svijetu proletera — životu i borbi radničke klase, teme koj u čitav život nije iscrpio.

Kao maturant objavljuje brošuru *Đački pokret*. U lom njegovu prvom političkom pisanju očituje se oštro zapažanje, javljaju se buntovne misli, naslućuje se jak borbeni temperament koji neće ostati samo kod pisanja, nego će aktivno posegnuti u đačku i političku problematiku. Polemički i nadasve borbeni duh izbija iz svakog retka već tadašnjeg Cesarca, a to će biti jedna od njegovih glavnih karakteristika u pisanju opsežnih političkih eseja i uopće u njegovu kasnijem publicističkom i književnom radu.

Njegovo sudjelovanje u Jukićevu atentatu na bana Cuvaja samo je logični daljni korak kao i sve ono što je iz toga slijedilo (hapšenje, osuda na dugogodišnji zatvor u mitrovačkoj kaznionici). On je zakoračio u život kroz uznička vrata, a takav odsudan korak i takf.v put mogao je biti samo put budućeg revolucionara i stjegonoše revolucije, kako je to budućnost i potvrdila.

Nakon tamnice u kojoj je obolio na plućima i liječenja, Cesarec je bio mobiliziran i tri godine proveo je u austro-ugarskoj vojsci u Kruševcu, u Srbiji, u vojničkoj kancelariji, gdje je otvorenih očiju pratio što se događa oko njega i kako okrutno okupator postupa s narodom. Iz toga vremena imamo više novela (*Golgota osmorice*) i pripovijedaka, kao i pjesama pa i jedan mladenački tekst koji još nije objavljen.

Odmah poslije prvoga svjetskog rata Cesarec stupa na pozornicu našega društvenoga i političkog života; s Miroslavom Krležom počinje godine 1919. izdavati borbeni književni list *Plamen*, koji je ujedno i prva marksistička tribina na Balkanu; iste godine izdaje i prvu knjigu. *Stihove*, zbirku pjesama.

Socijalističke misli koje se javljaju u hrvatskoj književnosti i političkom životu još osamdesetih godina, od Kranjčevićevih vremena i još prije, bile su organizaciono oblikovane krajem devedesetih godina pojavom prvoga socijalističkog lista *Slobode* (1892) u Zagrebu, a odmah poslije toga izrađen je i prvi program i statut socijaldemokratske stranke. Tadašnji pokret masa imao je karakter

borbe protiv nacionalnog ugnjetavanja od strane Mađara i socijalistički radnički pokret uzeo je najaktivnije učešće u toj borbi. Socijalistički radnički pokret u Jugoslaviji god. 1918. — pod utjecajem velike oktobarske revolucije — stao je na revolucionarni put klasne borbe, na put istinske nauke marksizma-lenjinizma; ujedinio je sve socijalističke grupe i partije i na taj način stvorio revolucionarnu partiju radničke klase — KPJ. Na pozornicu stupa svjesna nova historijska snaga — revolucionarni radnički pokret. U tom je pokretu August Cesarec god. 1919. zauzeo svoje borbeno mjesto koje ne napušta do svoje tragične smrti pod nožem fašističkih koljača god. 1941.

Počevši u *Plamenu*, August Cesarec između dva imperijalistička rata razvija veliku revolucionarnu, publicističku i književnu djelatnost u teškim i izuzetnim političkim i režimskim prilikama za jugoslavenski proletarijat. U *Plamenu* nastupa kao oštar kritik mistificiranoga tzv. nacionalnog ujedinjenja bez rješenja nacionalnog pitanja u višenarodnoj ravnopravnoj zajednici, u kojoj o ravnopravnosti kao i priznanju nacionalnosti pojedinih naroda nema ni govora. Ugnjetavanje naroda pod firmom »narodnog ujedinjenja« bilo je svirepo i vršilo se u ime vidovdanske etike. To »ujedinjenje« pod šovinističkom kapom i monarhističkom krunom nije bilo ništa drugo nego vladavina najcrnje reakcije, nasilja i progona najpoštenijih, najboljih sinova naroda i radničke klase.

Cesarčevi protesti u *Plamenu* protiv nasilja nižu se redom sad u obliku oštrih polemičkih članaka i kritika (*Mistifikacija jedne etike, Dvije orijentacije, O bljedom g. Tipu, Njihov i njegov jubilej, Vidovdanski slijepi miševi* (zaplijenjeno), *Povodom zapljene mene* i dr.), sad u obliku umjetničke proze i u stihu (*Veliki Komtur pred tribunalom savjesti, Zidanje novog doma, Na posljednjim tračnicama, Monolog s kuglom zemaljskom, Vatromet olujne igranke, Lomača na Zapisu, April, plavi vojnici i ja* i dr.). A nakon zapljene i obustavljanja *Plamena*, progona i zatvora Cesarec prvi put odlazi u Sovjetski Savez god. 1922. i to je najveći datum i događaj u njegovu životu: prvi put vidi i čuje velikog Lenjina!

»Miran mu je govor, malo prigušen, upija se u slušaoe kao voda u spužvu. Samo si odjednom pun toga njegova govora i odzvanjaš njegovim smislom kao rezonator. Osnovni utisak koji sam o njemu tražio našao sam i duboko sam uvjeren da se ne varam: to je djetinja čistoća duše i dobrota očinja. Kao otac nam je govorio. Sigurno je da je to bio jedan od najljepših časova u mom životu.«

Nakon povratka iz SSSR-a objavljuje u *Književnoj republici*, *Borbi* i drugim listovima niz članaka o onome što je doživio i vidio za kratkog vremena od nekoliko mjeseci u Rusiji. Ti su članci pobudili kod nas veliku pažnju, naročito dokumentarne studije i eseji o boljševičkoj kulturi, o kazalištu i ruskoj revoluciji, o sovjetskoj omladini, o suvremenom ruskom slikarstvu, Moskvi i dr. (Na anketu u *Borbi* god. 1924, što bi željeli čitaoci da najradije čitaju, odgovorili su da su to Cesarčevi član« o društvenom i kulturnom životu u SSSR-u.) Nakon drugog boravka u Sovjetskom Savezu (1934—1937) Cesarec ponovo opširno piše o SSSR-u i objavljuje god. 1937, i 1940. tri brošure o putovanju po SSSR-u i posebnu knjigu: *Današnja Rusija* (pod pseudonimom).

Nakon povratka iz Sovjetskog Saveza preko Pariza, Cesarec odlazi u Španjolsku gdje bjesni građanski rat što su ga zapalili, potpomognuti od njemačkih i talijanskih fašista — španjolski falangisti. Njegovi zapisi o Španjolskoj rijetka su svjedočanstva o epopeji solidarnosti naroda u borbi za slobodu, o proleterskom internacionalizmu, naporima i žrtvama boraca i naprednog čovječanstva protiv fašizma. »Sloboda i pravda najdublji su izvori heroizma«, kaže A. Cesarec, i on je bio svjedok toga heroizma obilazeći dobrovoljce-Jugoslavenke i internacionalne brigade na bojištima. *Španjolski susreti* izašli su u Torontu, u Kanadi (1938) jer nisu mogli izaći u domovinu.

Nakon povratka u domovinu Cesarec izdaje dvije knjige novela i pripovijedaka: *Novele i Izraitjev izlazak i druge legende*; piše dramu o Eugenu Kvaterniku pod naslovom *Sin domovine*, koja je dobila Demetrovu nagradu i bila s uspjehom prikazivana u Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu (1940). Osim nekoliko članaka u književnim revijama drama o Kvaterniku bilo je njegovo posljednje književno djelo, djelo velikog pisca koji je imao još toliko toga reći.

Cesarec je za života izdao sedamnaest knjiga i raspon njegova pisanja kao književnika i publicista je velik. Veliki tekstovi: romani *Careva kraljevina*, *Zlatni mladić* i *Bjegunci*; veće pripovijetke *Sudite me!* *Tonkina jedina ljubav*, *Kći crne ruke*, isprepleću se s knjigama novela i političkih studija o Stjepanu Radiću i republici, Svetozaru Pribičeviću, o nacionalnom pitanju, Aliji Alijagiću, Franji Ljuštini, hitlerizmu kod nas i dr. Uređivao je *Plamen* i *Zaštitu čovjeka*, a surađivao u mnogobrojnim časopisima, novinama i književnim revijama od *Književne republike*, *Literature*, *Danas*, *Književnika*, *Suvremenika* do *Hrv. kola*, *Hrvatske revije*, *Vijenca*, *Izraza* i dr.

Cesarec je posjedovao vanrednu sposobnost plastičnog ocrtivanja duševnih zbivanja njegovih junaka, prikazivanja društvenih suprotnosti i sukoba između težnja proletarijata i nosilaca kapitalističkoga društvenog sistema, kao i malograđana i skorojevića. Njegovo oblikovanje građe, zbivanja i crtanje lica realistično je s istaknutim psihološkim nijansiranjima. Prvi beletristički i pjesnički radovi bili su pod utjecajem ekspresionista kao i kod ostalih njegovih suvremenika.

August Cesarec ubraja se među malobrojne i rijetke književnike-borce koji su čitav svoj život posvetili borbi radničke klase za oslobođenje ispod kapitalističkog jarma. U toj borbi za ljepši, pravedniji i sretniji život radnog čovjeka Cesarec je ispoljio rijetko poštenje, upornost, dosljednost i junaštvo i nije prezao ni pred neimaštinom, progonima, procesima i zatvorima; ni pred kakvim zaprekama i žrtvama koje je trebao podnijeti. Jedan je od onih jugoslavenskih književnika, koji je svoj plemeniti dar i borbeno stvaralaštvo potpuno svjesno vezao uz radničku klasu i njene ideale. On je među prvima nakon oktobarske revolucije bio njezin najodaniji propagator i nosilac njenih ideja u svojoj domovini. On je njezin vjesnik i pjesnik i njegovo je pisanje otvaralo i stvaralo nove horizonte i nadahnjivalo cijele generacije, kao i borce za slobodu u oslobodilačkom ratu. Njegovo je djelo dragocjeno političko nasljeđe i dokumenat teškog vremena što su ga proživjeli naši narodi u svojoj ne tako davnoj prošlosti.

Njegova živa, borbena i poštena marksistička riječ istine trajno je prisutna i danas djeluje, jer je on bio — kako reče M. Krleža, njegov sudrug u borbi — »jedan od pionira lenjinske misli nastojeći da boljševičku formulu primijeni na jugoslavensku političku problematiku« ... »nepokolebivo vjerujući kako je put kojim se kreće jedino ispravan put«. —Njegov samoprijegorni rad i mučenički život dokaz je visoke revolucionarne svijesti i proleterskog morala.

PUT U NOVI ŽIVOT

U zbirci novela što ih je August Cesarec objavio god. 1939. u posebnoj knjizi (»Novele«, Zagreb) i za koje je napisao »da su prvi put izišle u različnim našim časopisima u teškim i tmurnim godinama 1929—1933« — nalazi se i novela *Put u novi život*. Ona je za razliku od ostalih — posvećena revolucionaru Zlatku Sehnederu [Šnajderu].

Godine što ih Cesarec spominje bile su zaista teške i tmurne za jugoslavenski proletarijat koji je bio podvrgnut nakon Obznane god. 1920. i Zakona o zaštiti države najgorim progonima: Obznanom je bio zabranjen rad KPJ, revolucionarnim sindikatima i SKOJ-u, a Zakonom o zaštiti države ustanovljeni su posebni sudovi za likvidiranje komunista i naprednih građana. Neprestano se pune zatvori hiljadama boraca za radnička prava širom zemlje, a 6. I 1929. uvodi se vojno-monarhistička diktatura, pod kojom pobješnjeli policijski režim na smrt muči i ubija ponajbolje radničke borce. Redom pogibaju u tim godinama herojskom smrću sekretari SKOJ-a: god. 1929. Janko Mišić, Mijo Oreški i Pajo Marganović; god 1930. Josip Kolumbo i Pero Popović-Aga, a god. 1931. Josip Debeljak i Zlatko Schneider. — »Njihova svijetla imena predstavljaju svjetionik ne samo za članove Partije već i za čitavu radničku klasu i sve napredne rodoljubive ljude naše zemlje« — napisano je u knjizi *Sedam sekretara SKOJ-a* Slobodana Petrovića (»Rad«, Beograd 1962),

Dvojici od njih — Zlatku Schneideru i Peri Popoviću-Agi — August Cesarec sačuvao je trajnu uspomenu.

Zlatko Schneider-Gvozden (1903—1931), poletna i buntovna temperamenta, vrlo mlad stupa — još u školskim klupama — na put revolucionarne borbe i nalazi se do svoje prerane smrti u prvim borbenim redovima radničke klase. On će svojim mladenačkim žarom, svojom revolucionarnom istrajnošću i samoprijegorom proći kroz sve teškoće borbe i okršaje što ih je vodio jugoslavenski proletarijat. Bio je podvrgnut najtežim zlostavljanjima i mučenju u najgorim jugoslavenskim zatvorima, od Glavnjače i Ade Čigantije u Beogradu do podrumske strašne ćelije smrti, nazvane »Isusovom sobom«, u staklenoj kući zeničke robijašnice — i do bolesničke sobe lepoglavске kaznionice.

A. Cesarec prati svoga prijatelja i mlađeg suborca u njegovu revolucionarnom radu, s njim zajedno boravi u ćeliji Alije Alijagića cijelu noć uoči Alijina vješanja, o Gvozdenu Cesarec piše u »Zaštiti čovjeka« protesne retke god. 1928. povodom ponovnog njegova suđenja, i konačno njemu-borcu posvećuje novelu pod simboličkim naslovom — *Put u novi život*, a zapravo opisuje put neumornog borca u smrt. — Ali takav put i takav život i takva smrt to je zapravo put koji vodi u novi život za koji njegov junak — revolucionar daje među prvima najdraže što ima — svoj vlastiti život, patnički mladenački život za jedan bolji s t r a š n j i .

— »A onda... doći će novi život! Novi život pa ćemo »pet da radimo, da radimo i borimo se za ljepši život sviju, sviju nas«...

PECAT

Druga novela — Pečat — govori o herojskoj borbi i smrti borca Age, on je ujedno i glavno lice. Cesarčev je znanac i prijatelj, jedan od sedam sekretara SKOJ-a — Pero Popović-Aga (1905—1930). Radnik-obučar, rođen u Titovu Uzicu, ubijen od policije u Zagrebu, bio je borben i neustrasiv komunist, neumoran partijski radnik, koji je u prostrjeljenoj listnici imao zapisano: »Tko umre za najveće djelo — oslobođenje radnog naroda — taj zna zašto je umro«; i drugi zapis: »Bez proleterskog poštenja, požrtvovnosti, smjelosti — nema proleterskog revolucionara«.

Cesarec se s njim sastaje pa i uoči same smrti kad pogiba godine 1930. zajedno s Josipom Kolumbom, nedaleko Cesarčev a stana na Goljaku. »Pao je u vremena koja su bila okrutna, bez milosti i od takvih kao Aga pala je već koja te glava, otišao je život pod ledinu« ... piše Cesarec veleći »da je to bio divan, i karakterom i tijelom divan mladić.«

Umro je zaista kao pravi proleterski revolucionar boreći se do zadnjeg metka i daha s poklikom na ustima:

— Živio proletarijat! Živjela Komunistička partija! Živio komunizam!

Pao je za najveće djelo čovječanstva — a »padali su« —• kako za njih reče Moša Pijade — »i nisu ispuštali zastavu socijalizma nego su je svojom smrću još više uzdizali... i »umirući nisu mislili na sebe, na kukavičko spašavanje svoga života nego na Partiju, na Revoluciju« ... i »bili su u redovima borbe onda kada nas je bilo malo« ... i »bili su heroji Partije i SKOJ-a... onda kad je junaka bilo malo«...

HOBOTNICA

Osim što je August Cesarec stvorio i oteo zaboravu likove neustrasivih boraca i heroja radničke klase, što ih je nalazio u svakidanjem životu i borbi potlačenog naroda za svoja prava, on nam je prikazao u svojim novelama i pripovijetkama niz mladih ljudi iz svih građanskih zvanja: siromašne i nesretne, promašene živote i izrabljivane ljude koji su — često bespomoćni — bili prepušteni zlu usudu x opakim silama društvenog poretka, nasilju nasilnika — kapitalista. Tipičnog predstavnika klasnog neprijatelja, izrab-

ljivača radnog čovjeka nalazimo u licu Šmuea u pripovijeci *Hobotnica*. Tako je A. Cesarec ujedno ukazao i na izvore društvenog zla i uzročnike ropskog života radnog naroda, a koji se uzročnici i nametnici mogu udaljiti i uništiti samo silom. Autor je nastojao da obespravljeni, varani i potkradani uvide beznadno stanje i prilike kakve su uobičajene u kapitalističkom društvu pljačkaša i siledžija.

U licu Smuca, najvećeg dioničara i direktora banke za promicanje... (Cesarec je tu stavio tačkice, jer su banke kao i različna dioničarska društva za »unapređenje« poljoprivrede, obično imale zvučne naslove i privlačne attribute da u njih građani ulože svoj ušteđeni novac — i dodao im onaj pravi atribut i svrhu... za promicanje većih dobitaka, dividendaa...); u tom liku upoznajemo odvratnog izrabljivača i polipa, čovjeka bez značaja i bez skrupula. I već sam izgled njegov — tip s »loptastom glavom u crvenokožnoj naslazi sala« — govori da je to prava »ljudska hobotnica« koja se svim svojim krakovima priljepila uz svoju žrtvu kao što to čini hobotnica u moru, koja svojim krakovima davi žrtvu. Tako čini i ova hobotnica u »kožnom naslonjaču neke bankarske sobe«, a ne negdje sakrivena iza kamena u moru. Ova javno djeluje po zakonima i uredbama, javno pljačka i siše nemilosrdno svoje žrtve iz svih slojeva društva i ne preza ni pred najgorim bezakonjima.

Cesarčev Smuc-prljavac predstavnik je oprobanooga kapitalističkog sistema i ima sve njegove karakteristike: egoističan je, gramziv, nezasitan, zao i lako prelazi preko ljudskih boli i nevolja nanoseći s užitkom nepravdu. Nosilac je društvenog sistema u kojem se može kupiti za novac (»zlatne tele koje preskače sve zidove«) i javno mišljenje i poštenje, sistema u kojem se poslodavčevom plaćom potplaćuje i kupuje ljudska savjest.

PUT U NOVI ŽIVOT

Uspomeni Zlatka Schneidera

Auto je napredovao cestom polako, polako, no već su ipak iza bregova, koje je ostavio za sobom, ostale daleko i bile nevidljive sure, sure zidine, težak ljudomorani četverokut, međa između života i smrti.

U autu je — zamotan u ponjavu kao da je bila najveća zima — više ležao no sjedio mladi čovjek, s pečatom smrti u licu, žut, uveo, s malenom crnom bradicom, sličan golgotskom Kristu. No Kristu već mrtvu, izvađenu, u plahtama, iz groba. Što je još živo bilo u tome licu, bile su oči, krupne i duboke crne oči. Pune neke uporne no i posljednje vatre, bile su kao dva malena kratera na koja je u posljednjim snagama izbijao oganj već gotovo sasvim, sasvim izgorjeloga, mrtvog vulkana.

Sa svake strane bila je jedna žena. Na jednoj strani starija, u licu također ispačena i blijeda, no ipak s licem takvim da se moglo sigurno reći da joj kao mlijeko bijele kose, koje su se vidjele sve jer je skinula šešir, nisu pohijeljele od starosti nego od brige, patnje i žalosti. Žena na drugoj strani bila je mlađa, i po izgledu još mnogo mlađa, no u zdravu rumenilu vidjele su se također neke problijedjele pjege, a i izjedeni tragovi suza.

Obadvije žene, kao dvije Marije uz Krista, sjedjele su uz mladića nepomično ili bar pazeći na svaki svoj pokret. Sve prema čemu se u ovaj čas opredjeljivao njihov život, bilo je u tome mladiću između njih. Na nj su bili

dvije žene — majka i sestra Zlatka Schneidera, koje su došle po njega u lepoglavsku kaznionicu jer je bio neizlječivo bolestan od tuberkuloze. Razbolio se u zeničkoj robijašnici. U kaznionici je proveo više od pet godina. Umro je u 28. godini života.

»pravljani njihovi pogledi, za njega je kucalo njihovo srce, za nj i samo za nj bile su njihove ruke kojima je, sad jedna — sad druga, popravljala ponjavu da se na kojem krajičku ne otvori; a za nj i samo za nj bile su njihove usne kojima su pokatkad obadvije u isti mah pitale:

— Ležiš li dobro? Ne boli te gdje, da ti popravimo položaj?

Ne, nije to trebalo. On je ležao dobro. Pod glavu su mu stavile jastuke, okrenule lice tako da mu je pred očima bio cio kraj kojim su prolazili.

A kraj, ta zemlja, na čijem se bijelom traku ceste auto činio kao velik, crn i ljeskav trčak, raširila se svuda unaokolo u punom sunčanom i proljetnom opojstvu kako se širi lice kad ga orajava sreća mladosti, sreća ljubavi. Gore, na plavoj zastavi nebesa, tek ispijući se prema zenitu, zlatilo se sunce, zlatan grb vječnosti. A dolje, na zemlji, blizu i daleko od ceste sve se smijalo, zanosilo i pjevalo u preporodu, u novom rođenju svega onoga što je već bilo toliko puta, a, eto, neumrlo, neuništivo, javilo se opet. Bregovi, bregovi — oj, brijeg za brijegom načičkan šumarcima, vinogradima, kućicama zaselaka i sela i po kojom (neka bude i to) crkvicom — ti su se bregovi nahrptili, razlistali i upravo uzobijestili u punom svom zelenilu, u zelenilu najrazličitijih šara i nijansa kao da je kakav slikar na golemoj paleti pokušavao pronaći kakvih sve može biti zelenih boja .. . Od ozbiljne tamnozeleno hrastove boje u sjeni, do nježno svijetle, već u žuto prelazne zelene boje tek zaklasalog žita na njivama, sve je bilo tu, i sve je to, istočkano bjelinom kućica i crvenilom i žutilom njihovih crijepom i slamom pokrivenih krovova; bila je slika, bio je niz slika, i možda samo slike što ih je tu izložila nečija fantazija i koje sa stvarnošću nisu imale nikakve veze.

No ne, bila je stvarnost, i ako fantazija, onda samo fantazija stvarnosti, fantazija prirode. Sunce je okrenulo svoje toplo lice toplote i života željnom licu zemljinom i vratio se njezinoj tmastoj i mrkoj zemljinoj puti opet život, iz utrobe njezine navrli novi sokovi. A da je to bila stvarnost, bio život, a ne tek slika života, svjedočilo je toliko toga na svim stranama ... Pod dahom vjetrića njihalo se i prelijevalo klasje na poljima kako se njiše i prelijeva talasje na njihalci morske pučine, tu i tamo se vidio koji čovjek u pokretu, sam ili s kravicom pred sobom; a život je bio i tu na cesti — ne jednom su tu prodrndala mimo seljačka kola, vidio se koji seljak ili seljanka u prolazu, čula se njihova riječ*...

I sve je odisalo tako prijatno, tako osvježavno, milo; miris je tu imala možda i sama prašina koju je iza sebe ostavljao auto. Auto je napredovao polako, ali ipak toliko da se osjećao čuh od strujanja uznemirenog zraka, čuh koji je godio, godio, nosio kanda u sebi sve mirise ovoga kraja, miješao se s toplinom sunčanih zraka što su padale na lice, ublažavao njihovu vrućinu, stvarao neko slatko stanje u kome se život činio divan, prekrasan, nikad još takav . . .

Mladić, zaronjene glave u jastuke i široko rastvorenih očiju upijajući u se svu tu mađiju kraja i dana, koja je zapravo bila samo mađija ovdašnje svakidašnjice, a njemu se činila mađijom blagdana, već davno, davno nedoživljenog, izdigao je lagano glavu, opet je spustio natrag pa prošaptao svojim suputnicama u bolnu i grozničavu zanosu:

— Kako je to divno, divno! Upravo se čini nevjerovatno! Poslije svega onoga, u šest godina, sada to! Majko, ipak mi uzdigni malo više jastuk pod glavom da vidim Dolje! Tako, da tako je još bolje, hvala! A zbilja je divno! No i čisto je čovjeku čudno: da li je sve to istina? Jesi li to ti, seko, uz mene? Jesi! I ti, majko...? Da, dobro si mi namjestila jastuk ... A kako dugo nismo

bili zajedno da tako razgovaramo ...? Vi ste samo po-koji put mogle doći k meni. No sada je to prošlo, da, prošlo, više me nećete trebati tražiti tamo. Samo mi je ipak žao da sam morao sam otići i da svi prijatelji nisu mogli sa mnom ... Majko, jesi li mahala prijateljima rukom kad su se, kako kažeš, sakupili na prozorima da me pozdrave na odlasku? Ja nisam mogao, i to mi je također žao... Ah, a koliki su ostali, sami dobri prijatelji i drugovi, sami krasni ljudi! I je li to pravedno da su oni ostali, a ja... ja tu uživam, imam ono što oni neće imati još godinama?

U voštano mladićevo lice udario je rumen odsjev njegova unutaršnjeg ognja, vjerojatno je i previše govorio jer se zadihao, došlo mu je na kašalj, umorno je zaklopio oči.

Majka mu je obrisala usne, otrla znojno čelo, prosila ga sa suzom u oku:

— Umiri se, sinko, i pusti sad te misli što te uzbuđuju! Zaboravi...! Ti si svoje izdržao, ti si bolestan, potreban liječenja i oporavka, i svi to prijatelji znaju, razumiju ... I daleko su oni od toga da bi taj tvoj odlazak smatrali nepravdom... Oni te vole, jedan ti je čak htio donijeti cvijeće, ali mu nisu dopustili... Da, ja sam im mahala koliko sam samo mogla... I seka također ... No kćeri, prigledaj sa svoje strane jastuk ispod njega da mu možda ne bude teško... Nije ti teško, sinko? No ipak, šuti sad malo, odmori se, mnogo si govorio!

Sinu se stišao dah, nestala iz lica rumen. Čas je još imao zaklopljene oči, no otvorio ih je pa pogledao majku, a i sestru, obilazeći obadvije pogledom nježnim i predanim; čak im se možda i osmjehnuo. No smrknuo mu se opet pogled, smrknulo lice, smrknula i riječ:

— I mnogo sam šutio, majko! Šutio kad bi duša htjela i morala da krikne i viče, no nije se uvijek moglo! Jednoga sam znao, još je sada tamo, i dugo će biti ...! Mojih je godina; došao je čvrst i krepak kao gora

koja ga je rodila. Sad je već manji, prignuo se, oronuo; odronjen kamen koji će se pomalo mrviti dok ne postane prašina... No on se ipak ne da; što ga veća težina pritišće, to je duševno tvrdi... Takve ja prkos-ljude volim, takve ... No je li to samo prkos? Da vam pričam o jednome drugome! Podlac nad podlacima, kuda je došao, krao je, varao, izvarao, upropastio i svoju vlastitu djecu. .. Kao lisica se tamo šunjao među nama, kao pas njuškao, o, koliki su bili i tamo unesrećeni zbog njega, te lisice, toga psa koji bi jačima od sebe, od sviju nas, samo da njemu bude bolje, polizao i pljuvačku! Jest, i postigao je što je htio, otišao je i prije nego je trebalo! A onaj moj gorštak, čestita, divna duša, pa toliki drugi, moji prijatelji, sa suncem u svojim dušama... ah, seko, kako bi to bilo divno da sam svemoguć pa da šakama nakupim toga sunca, tih šuma, tih polja, tih mirisa, da im mogu tamo odnijeti, podijeliti i njima što imam sad ja... Oni su mi htjeli dati cvijeća, kažeš? Ja bih im dao cio svijet!

— Pa i imat će ga jednom, braco! — posmatrala ga sestra s izbljedjelim pjegama u licu, s iskrom slane vlage u očima. — Samo sad zbilja nemoj misliti na to, pokušaj bar na neko vrijeme zaboraviti kako je rekla majka! Gledaj, gledaj! — živahnula je, možda iskreno, možda samo da njegovu pažnju svrati na što drugo. — Vidiš, tamo su Cigani! Čak tri čerge! I koliko ih samo ima! Već ih nisam davno vidjela toliko na okupu! I kako ih je lijepo vidjeti tako šarene u tom zelenilu! Gledaj kako se onim Cigankama tamo crvene marame na glavi, kao da im gore na suncu! I baš su s tim marama prema onom žitu kao kakvi veliki, pomični cvjetovi makova! A ova što ide tu s djecom prema nama, gledaj, kako je mlada i krasna!... Majko, imaš li ti što sitniša da damo toj djeci?

Auto su okružili Cigančići, cijelo jato Cigančića, i trčkarali uza nj, opskakivali ga kao jato šarenih skaka-

vaca. Molili su milostinju. Majka je oprezno, da ne povrijedi dodirrom sina, dohvatila svoju torbicu, izvukla sitniš, dala ga kćeri pa i sama jedanput-dvaput zamahnula rukom preko naslona automobila bacajući među Cigančad sitniš koji je još našla u torbici.

Sitniš je padao u prašinu, a zajedno s njime, za srebrnim njegovim bljeskom, padali su, bacali se u prašinu i Cigančići pa se trgali za nj i čupali među sobom uz viku i kriještaj kao požudne, sebične ptice za dobačeno zrnje.

I polako, pa nijednoga više nije bilo uz auto, svi su ostali iza njega; na bijeloj cesti kao šarena razlivena mrlja na bijelu stolnjaku.

Sestra se sve dosad osmjeivala, i još kao da joj iz lica nije nestao osmijeh kad se opet obratila bratu.

— Zbilja je bila krasna ona Ciganka! Jesi li je vidio, braco?

No osmijeh je u njezinu licu nestao sasvim, sasvim. Brat, koji je do pred koji tren sa zanimanjem, pa čak i on sa sasvim jasnim smiješkom, pratio taj neočekivani intermezzo sa Cigančićima, ležao je opet miran, ukočena, voštana lica s mrkim i crvenim brazdama bolesti i patnje za koje, da ih razvedri, kao da je bilo pretamno i samo sunce, pretamno, preslabo, prekasno i suviše već sve... No ipak se maknulo to lice, gledalo u sestru, šapnulo:

— Vidio sam je, i doista je lijepa ... No i ti si lijepa, seko! — I tu se, bar u njegovim velikim i sjajnim očima pokazala vedrina, neka bratska, dobra, dobra želja, a s tom željom i razigranost, razigranost za život, za sve životno pa i za šalu . . .

— A ovo sad, kako ste bacale među djecu novac, to kao da smo bili neki svatovi! Svatovi u kolima, pa bacamo oko sebe novac, nije li tako, majko? A ti si stara djeveruša!

Majka ga je pogledala radi te šale, no u toj sreći nije li bio i pritajen uzdah?

— Pa bit će jednom i to, još ste oboje mladi! — rekla je ipak smiješeći se i, valjda da u sinu podrži bolje raspoloženje, našalila se i sama. — A onda kad bude, uzet ćemo jednog Ciganina za čauša za uspomenu na taj dan...

Sin je, međutim, zapadao opet u stari, godinama utrti crni kolosijek svojih misli, svojih raspoloženja,

— Ali, kakvi bi to bili svatovi! — progundao je i na tren zatvorio oči. — Ja ovako nemoćan ne mogu ni da se maknem! A i nije to meni cilj ... — otvorio je oči, upro pogled uporno nekud preda se, pogled širok, goruč, nepomičan, kao da se zagledao u neku viziju. No i umorili su mu se kapci, trepnuo je nekoliko puta njima, ovlažio jezikom usne, zašaputao. — Ah, a koliko sam puta tamo unutra želio da budem makar i Ciganin! Kako je to drukčiji život: čerga sad tu, sad tamo, čovjek kao ptica! Da, i ptice je često bilo tako prijatno vidjeti, prijatno, premda čovjek nije mogao za njima... No da, da, imate pravo, sve je prošlo i drugo je sad opet preda mnom drugi zadaci.. . Samo da se oporavim, da mogu opet na svoje noge! Hoće li to ikada biti, majko? Doktori, kažeš, još nisu napustili nade? A danas zbilja dišem lakše, mnogo lakše ... to sunce, taj zrak . No da, reci, ponovi mi, što ti je tamo rekao doktor?

Majka se zajedno s kćeri nagnula nad njim, svladala drhtaj u glas, nemir u očima, mirila ga, sokolila, s miranjem i sokoljenjem njegovim mirila i sokolila možda sebe samu:

— Bit će još, sinko, dobro! Ti si još mlad i otporan, i nitko, ni doktor, nije još izgubio nade! Kako bi izgubio, sine moj! Samo ti je potreban brižan i podesan oporavak, tako mi reče doktor, a to će sigurno reći i ostali koje ćemo tek sada pravo pitati! A za oporavak smo se već pobrinuli! Zamisli sam kako će na te djelovati

more! Ti, seka i ja, sve troje opet zajedno, daleko dolje na jugu, među kaktusima i pinijama, u kraju u kome bi i mrtvi oživjeli! Da, pa kad opet prohodaš, vozit ćemo se na barci, loviti ribe, kupati se...

— A ti si se uvijek tako rado kupao, braco! — prihvatila je sestra, našla i opet smiješka za brata, radovala se već iskreno, iskreno, bez smetnje drugih misli, drugih strahovanja u sebi. — Đip! skakat ćemo zajedno u vodu, praćakati se sami kao ribe. Kako će to biti krasno! Mili ti moj! — nagnula se nad njim još niže i poljubila bi ga sigurno no bolest je njegova bila teška, zarazna i gotovo da ga nije bilo dopušteno dirnuti rukom ... Tako mu je samo popravila čuperke kose i rekla još u mladenačkom zanosu vlastite vjere. — Samo ti ne smiješ sam da gubiš nadu, moraš vjerovati, moraš vjerovati!

Sinu i bratu se nešto otapalo u licu, vosak kaže se smekšavao, podgrijavao ga opet oganj, proplanula ga opet rumen.

— Pa kad sam ja u išta gubio nadu i vjeru, seko? — živahnuo je glasom, a glas mu je dobio sjaj i zvučnost kovine. Život je danas za mene dužnost, danas više nego ikada, to ja znam! O, koliko još treba raditi; a ja sam istom započeo! Da, a vi velite da ćemo na more! Na more! Koliko puta sam ja mislio na more! Bio sam samo jedanput na njemu, i ostalo mi je u pameti! I tako, sjediš u svom kutiću, ne možeš dalje od vrata, a zamišljaš sebi veliku, daleku pučinu gdje se po volji prebacuju valovi, oh, i buče, buče po volji... ja bih tako rado jednom na moru doživio buru! No da, imate pravo, najprije mir, mir, tiho ležanje i samo disanje, disanje dok se ne oporavim ... A onda, je li, majko, doći će novi život! Novi život, pa ćemo opet da radimo, da radimo i borimo se za ljepši život sviju, sviju nas... — U zanosu svome on je izdigao glavu, izvukao ispod ponjave koštunjavu ruku, osušenu ruku, голу kost i kožu, i poku-

žao njome mahati, gestikulirati... No i prevelik je to sigurno bio napor, prejaka natega; klonuo je, ruka mu je pala, nešto kao da je u njemu puklo, bar popustilo, i tiho je još samo zamrncao, huknuo — Ah, ali gdje je još to, kako je to možda još daleko!

Majka mu je lagano povlačila ruku pod ponjavu, obrisala mu znoj što mu je udario u lice, tetošila ga, hrabrila opet:

— Bit će to, sinko, bit će! Sve polako i strpljivo, pa ćeš ti opet biti zdrav! Dugo se to sabiralo, podulje treba i da se izliječi!

I sestra se javila, pomagala majci svojom mladenačkom, sestriinskom vjerom:

— Bit će to, braco, bit će! Bilo je još težih bolesnika pa su ozdravili! A ti ćeš imati njegu...

Brat joj se zahvaljivao pogledom.

— Znam, seko, i vjerujem ... — No i uzmeškoljio se nešto, crte su mu se u licu produžile, pocrnjele. Opet se nestrpljivo obratio majci. — A mora li, majko, auto ići baš tako polako? Da šofer ipak potjera malo brže?

Majka ga je pogledala zabrinuto, njega, pa naprijed u šofer a:

— Cesta baš nije najbolja, sine! A tu kao da je još gora!... No ako baš hoćeš... — popustila je na njegov ponovni nestrpljiv pokret i izraz. — Možemo pokušati, ali samo malo brže!

Rekla je to i šoferu. Ovaj se okrenuo prema njima, sad prvi put za cijele te vožnje. Inače je sjedio sprijeda mirno pazeći na svoj posao. Pa je potjerao brže, možda i više nego je trebalo, vjerojatno mu je i samome dosadila ta polaka vožnja. No jama se vrlo brzo našla na cesti, auto je pao, odskočio, i majka se još zabrinutije obratila prema sinu:

— Da ipak usporimo, onako kako je prije bilo? Ja se, sine, bojim da ti ne škodi!

Sin ju je pogledao mučenički pa prošaptao:

— Da, bolje je onako kako je bilo ...

No jedva što je to majka isporučila, i još zapravo prije nego se osjetilo usporavanje vožnje, sinu se zgrčilo lice, s nečim se borio u ustima, ili još negdje dublje. Samo što je ta borba bila uzaludna. Usta su mu se otvorila, iz njih pa niz bradu lijnuo je crven mlaz krvi.

Majka se prenerazila, bacila se rukom prema njemu:

— Sine, što ti je?

— Braco! — zaprepastila se i viknula sestra.

On kao da je i sam ostao obeznanjen, zaprepašten. Mljaskao je ustima kao okušavajući da li još teče krv, pogledavao zbunjeno sestru pa majku, pitao tonom malena, nemoćna djeteta:

— Majko, a što je to sad?

Krv više nije tekla; što je kanilo isteći, bilo je već vani, na bradi i po ponjavi. Majka je brisala tu krv maramicom, brisala mu i usne, nukala ga da u nju ispljune i ono što mu je još u ustima. I, pogledavajući se s kćerkom, svladavala je svoju brigu i strah, umirivala ga, umirivala sad oboje, ne samo sina nego i kćerku — ako ne i sebe samu:

— To ti je, sinko, pukla valjda samo kakva žilica ... Potreslo te od vožnje, a sigurno se i previše naprežeš dok govoriš... Da, da, molim vas! — potvrdila je šoferu koji se obazreo pa sada sam ponudio još polaganiju vožnju. Pa se obratila opet prema sinu: — Je li te što boli, sine? No ipak, primiri se malo, ne govori da se opet ne naprežeš!

Sin je stisnuo usne i kao da je zbilja odlučio da šuti. No neke su mu misli igrale u licu, trznule su se tu nekoliko puta crte, složile se u osmijeh:

— Ništa, ništa, ne brinite se vas dvije za to! Vruća je, crvena krv, zna ona čija je ...

Ne skidajući s njega pogled — skinuvši ga tek na tren da ga baci prema kćeri koja se okrenula i kradom brisala suze, majka je stavila pred usne prst šapnuvši:

— Da, sinko, da! No, šuti, bolje je da šutiš da se opet ne ponovi! — Pa mu je svježom čistom maramicom otrla i znoj koji mu se skupio na čelu i zabrinula se opet. — A da ti, sine, metnem nešto nad oči da ti tako jako u njih ne udara sunce?

On je to pokretom glave odbio, i kako je već okrenuo glavu, tako ju je i ostavio gledajući ravno pređa se u kraj kojim je prolazio auto.

Gledao je široko rastvorenim, ukočenim očima i primjetno se u njegovim krupnim crnim zjenicama, kao u dvjema staklenim bobama, odražavao taj kraj, sad koje drvo, livada, šuma... No je li taj kraj bio samo na površini zjena?

Sunce je došlo na svoj zenit i više se nije moglo ispeti, moglo je samo da pada... No cio taj kraj, brežuljastiji nego prije, imalo je još u svojoj vlasti, sad u najvećoj, najautoritativnijoj. I sam vjetric se stišao; šumarci, drveće, polja, livade, sve je to sad u svom raznolikom zelenilu mirovalo, ukočilo se, ne dalo od sebe ni pokreta ni glasa. Sjene su bile kratke, poput njih kao da se, na svoj način, životno, ne prostorno, uvukao u se cio kraj. Uvukao se u se, zapao u hipnotičan san, u san, ipak, u najvećem naponu života u kome su sokovi strujali još življe, pa i najživlje. Mezgra je jedrala i brektala nasanim sokom, lišće se razvijalo, klasje se punilo, sve u punom svom razvitku stremilo ranijoj ili poznijoj svojoj zrelosti koju će sigurno i postići — postići tako sigurno kako je sigurno da se to svake godine dosad događalo kroz vjekove i vjekove.

A mlad čovjek, tako mlad, a s ispijenim već gotovo svim sokovima u sebi, s nagriženim i vjerojatno već istrulim korijenjem cijeloga svoga bića, gledao je to sve, gledao nekim i unutarnjim pogledom kojim kao da je — bar očima kad već tako izdašno i puno nije mogao ustima i dahom — htio u sebe upiti sav taj kraj, svu njegovu pritajenu no duboku, vječnu živahnost. Njome da

se i sam prožme, zacijeli svoje rane, oporavi svoju skrhano, polomljenu mladost, pokuša stići i on svojoj meti, svojoj zrelosti.

No lagan, lagan je bio njegov dah, on je izvjesno postojao samo negdje na površini, besplodan i jalov kao sjeme bačeno na kamen, nacrpena voda spuštena u pustinju, sveta spasonosna neka riječ, izrečena u praznini, tamo gdje nitko i ništa nije moglo da je primi i ponese je u djelo ...

Sva njegova utroba i grudi bile su samo još ruševine koje uzalud stoje usred krasote i bujnosti života, i dah zemljin, miran ili buran, uzalud vijori i lebdi oko njih: dići ih nanovo neće, može ih samo da još više ruši dok ih ne sruši sasvim...

A i tu, u njegova dva velika i sjajna plamena oka, vidio se već umor. Prejako je doista bilo sunce, zablješćavalo ga; prejako je bilo i iz drugog razloga: na čelu mu se opet, iako ga je majka stalno otirala, skupio vjenac znoja, ronio se niz vosak lica kao kaplje voska niz zapaljenu svijeću. Pa sve šuteći, zaklopio je oči i oglašio se promrmljavši kao u snu:

— Majko, da mi ipak metneš nešto nad oči. .. A tako bi dobro bilo da imaš što hladno! Žedan sam!

Žedan sam! — tko je to još rekao, u grču samrtnih muka, pa mu je to u licu od tih muka iskrivljenu bila jedna od posljednjih riječi?

A i njegovo se lice iskrivilo. Otvorio je na tren oči, prevrtao ih prema majci i sestri koja se opet nagnula nad njim; dva ognja kao da su se gasila, i s posljednjim svojim nemirnim i batrgavim plamećima povlačila u nemir sve, u nemir i lice i sve još njegove žive mišiće.

A uznemirilo se silno majčino lice. Pogledala je kćerku, pogledala njega, zavapila bespomoćno, gotovo očajno:

— Sine, nad oči ti možemo nešto staviti! Kćeri, dosegni mi onaj obrus! Ali gdje ćemo, sine, tu sad naći vode? Da malo, malo pričekáš dok ne stignemo u koje selo?

Šofer je čuo taj vapaj, okrenuo se, rekao susretljivo pa i on čak brižno:

— Gospođo, do sela ćemo skoro! A još prije sela ima jedan izvor! Dakle, samo još malo ...

Majka je stavljala sinu na čelo i nad oči ubrus što joj ga je dodala kćerka, pa tepala sinu već ipak nešto smirenija:

— No eto, čuo si, sinko, sad ćemo skoro stići do vode! A i dobro je da malo propereš usta! I nije li tako bolje, očice u sjeni, čelo ne tako izloženo suncu... I još malo niže hoćeš? Tako, no tako, sine moj! A onda ćemo i ubrus navlažiti, i to si ti htio ako sam te dobro razumjela?

Pokriven ubrusom preko očiju do nosa, sin je kimnuo glavom, pošutio neko vrijeme pa uzdahnuo teško, čeznutljivo:

— Tako bi ipak bilo divno da možemo pojuriti, pojuriti ...!

Majka ga pomilovala po kosi.

— Kad ne smijemo, sinko! A naskoro ćemo, naskoro do vrela, samo još malo... Evo, seka je već spremila čašu... Dobro si se, kćeri, sjetila da je ponese sa sobom!

Kćerka je uistinu već iz malenog kovčežića do nogu izvadila čašu, a uistinu i nije prošlo mnogo vremena da je šofer zaustavio auto, okrenuo se, upozorio da su došli do vrela.

Uz cestu je bio malen šumarak i na rubu njegovu, u dubokoj sjeni hrasta, malena uvala s vrelom žive vode, biste kao kristal. Sestra je skočila s auta, prhnula kao lasta, zgrabila toga kristala, donijela ga bratu. Dotle

je njemu majka već izdigla glavu, odgrnula na čas ubrus, uzela čašu sama u ruke, podržala je sinu na usnama.

On je S poluotvorenim očima pio, pio, ispio je do dna. I moralo mu je to silno da godi, jer se pod ponjavom pogladio rukom po grudima pa svoju ugodnost izrazio i riječima:

— Ah, kako je to prijalo! — A i sasvim je otvorio oči pa se čak pokušao osmjehnuti, uzdići ton glasa. — Prva čaša s izvora slobode ... za novi život, je li, majko? To je vrijedilo isпитi. ..!

Pokušao se čak osmjehnuti, pokušao izdići ton, no i jedno i drugo bilo je samo vabljenje čistoga, visokog zvuka na već polomljenim žicama. Oboje je prešlo u sasvim nešto drugo: crte lica su mu se otegnule u nešto mrtvačko, ton se glasa prigušio, dobio prizvuk hropca. A i oči su mu se opet pritvorile — pritvorile, ne zatvorile sasvim, vidjelo se tek malo bjeloočnice.

I samo lakim pokretom glave i zvukom iz grla zanijekao je sestrino pitanje da li da mu još donese čašu. Sestra je, međutim, ipak pošla do vrela, dala majci vodu da navlaži ubrus. I ubrus što mu ga je majka još čas popravljala opet se zabijelio nad sinovim licem; ona reče:

— No tako, sine! A sad pokušaj malo da spavaš, da se odmoriš, da se ne naprežeš . . .

On nije ništa odgovorio, samo je nešto zamamoljio blijedim, ispijenim usnama pa ih ostavio na pol odškri-nute i smirio se sasvim.

Auto se opet pokrenuo, nastavio put. Majka i sestra, svaka na svojoj strani toga patnika, stišale su se također, uvukle se i one pogledom u sebe, mislile, razmišljale svaka svoje, u biti sigurno obadvije jedno isto... Tek selo u koje su ušle malo ih je opet trgnulo iz mira i pritajenosti. Na kućnim vratima i prozorima javljali su se seljaci i seljanke, promatrali radoznalo taj

auto u kome je bio povijen čovjek, a napredovao je tako polako kao da su to bila mrtvačka kola. No prošlo je i to selo, nestalo kuća, nestalo radoznalih pogleda, opet je pred autom bila pusta, podnevno pusta cesta, kraj nje livade i polja, p>olja i livade.

Bregovi su se tu širom razmaknuli, a iz njih na horizontu plavilo se nešto još jače od plavila neba: kao zgusnut talog toga plavila javio se tamo masiv gore. Masiv, u suštini kad bi čovjek bio u njemu, golem, neko prasjedište elemenata, a odavde, zamagljen još jače sunčevim bljeskom, bio je samo kao neka krhka i nježna zavjesa, samo kao neki nježan i fini nahuk, sličan nahuku na staklu, ili pak svojim mođrilom sličan mašku na zreloom šljivinu plodu ...

Sestra se zagledala u tu goru, prošaptala tiho, obazrivo prema majci:

— Tamo iza te gore grad je i naš dom .. . Tko zna kako dugo ćemo još trebati donde...?

Majka je pritajila uzdah, odgovorila još tiše pogledom i izrazom u licu kao da hrabri i nju:

iza te gore — iza Zagrebačke gore — Zagreb

— Doći ćemo, kćeri! Samo sad... — stavila je pred usne prst, utonula glasom. — On sigurno spava!

I obje su se zagledale u čovjeka, u sina i brata koji je imao da spava... Gledale su u nj, u to lice od kojega se vidio tek donji dio: tanak kao listić voska istanjen nos, blijede, ispijene, kao dvije ružine latice izblijedjele, uvenule usne, crna, sada još jače odškrinuta usna šupljina i u njoj bijeli zubi koji su svojom bjelinom sjali iz šupljine kao red svjetala u noći, i još se više tom bjelinom isticali prema bradi koja se ispod usana pa prema ponjavi razlila kao crna mrlja katrana.

I koja je to od njih dviju, majke i kćeri, bila prva te je pogledala drugu, snebušeno, stravično, licem iz kojega je nestajala krv, usnama koje su se borile za riječ ne mogavši da je izuste? Možda su to jedna i druga učinile istodobno, no ipak, mati je bila brža, odlučnija, jača — Rukom, zahvaćenom grčevitim drhtajem, odgurnula je, zapravo zbacila sa sinovih očiju i čela ubrus, potresla mu malo glavu, nagnula se k licu da prisluhne, trgnula se natrag, potresla ga svega čvrsto pa se i sva sama stresla, vrisnula:

— Sine!

— Braco! — čuo se u isti mah i sestrin krik, a bio je to krik i vrisak kao da se objema prepolovilo srce.

Auto je naglo stao kao da je i u njemu nešto puklo, sav se i on zatresao kako je naglo bio zaustavljen. Šofer se okrenuo, pitao:

— Što se dogodilo? Zar je umro?

Živi nisu trebali govoriti, smrt je sad, iz sasvim otkrivena lica, govorila o sebi sama. .. Osim po odškrinutim gotovo razjapljenim usnama koje su bile nepomične, bez riječi, bez pokreta, bez daha, ona se vidjela i u očima koje su bile poluotvorene, ukočene, ugašene, s lakim već nahukom mrtvačke mreine na požutjeloj bjeloočnici...

Dva posljednja kratera mladenačkoga vulkana ugasila su se. Mjesto ognja ostao je u njima kada samo još pepeo, pepeo također već sasvim hladan, bez ikakve iskre koja bi se još mogla razduvati u život, u obnovu ognja kojim je taj čovjek gorio, izgarao, i eto, izgorio sasvim! Izgarao je, izgorio, i što mu je bila posljednja želja? »Žedan sam!« reče, i pružili su mu čašu vode koju je ispio nadušak; — o, simbol bijaše gorak ali dubok, dosljedan: vatra se vodom gasi i samo kristal te vode, kako mu je bila kristalna i duša, bio je dostojan kraj i spas od vatre koja je već lizala samo mimo cilj, sagarala ga sama, bila još samo beznadna, bezizgledna bol, još samo posmrtno, unutarne svjetlo vlastite smrti!

Međutim, šofer se i sam smeo, otrgnuo s mrtvačeva lica pogled, promrsio:

— Bože moj, takve vožnje još nisam imao!

A majci se stezalo lice; tren prije je vrisnula, a sad se očividno borila s još nečim gorim u sebi, da se sva rastrgne, prolomi u suzama i plaču. No još se svladavala, svladavala očito radi kćeri koja je već jecala... I samo je propentala, nije se znalo da li prema kćeri ili šoferu:

— A čas prije činilo mi se još da diše...

Kći se javila kroz jecaj:

— No možda ti se to samo činilo, majko! Možda je on već onda... — nije dorekla, pretrgnula joj se riječ i zadrhtala je sva u nekoj neprisebnoj potresnoj stravi. Pa je dohvatila bratovu ponjavu, grčila je, gužvala očajno u ruci i još očajnije zaridala: — Majko, nema više brace! Braco je mrtav, moj braco, braaaaaco! Mrtav! To je njegovo more!

I u majci se polomilo, pretrgnulo sve. Pokušan napor da se svladava i svlada izjalovio se; krhko majčino srce bilo je ipak preslabo da mirno podnese toliki udar... Zaklopila je upravo sinu oči, pokušala mu zaklopiti i usne. No potres od udara zahvatio je sve njeno biće te

se bacila na sirea, ljubila mu čelo, obraze, čak samu ponjavu, pa ridala i ona, zalijevala se suzama, vikala:

— Sine moj, sine moj! I zar je to onaj tvoj novi život o kojemu si govorio, kome si napijao...? Sine moj, jedinče moj, kad si ti mrtav, tko je još zavrijedio da živi?

Mati i kći su ridale i plakale nad mrtvim tijelom svoga sina i brata, a autu se, došavši cestom, približile i uza nj stale dvije ljudske prilike s nečim ostrim i svijetlim iznad ramena. I jedan je pitao radoznalo, možda i sumnjičavo:

— Sto je to tu? Zašto plaćete?

Majka se trgnula, tren je još ostala zbunjena. Onda joj je nešto sijevnulo u oku, nešto što nisu možda bile samo suze, i viknula je tonom koji nije bi« samo očaj:

— Sin mi je umro! Umro je... čovjek za čovječanstvo. — I naglo se obratila šoferu koji je već uostalom, premda okrenut ovamo, držao ruku na volanu. — Vozite, molim vas! Sad možete pojuriti, više mu ne može da škodi!

Šofer je poslušao pa pokrenuo auto da je taj jurnuo upravo kao da će progutati cestu. No cesta, taj bijeli put koji je vodio prema plavoj gori i tamo iza nje samo u crnu žalost, progutala je njega. Jureći, on je naskoro zajedno s dvije Marije i njihovim oplakivanim mrtvacem, nestao, izgubio se u oblaku prašine. U oblaku prašine nad kojim je ipak nepobjedivo i pobjeđujući sve, i samu smrt pojedinca, sjalo, sjalo sunce.. .

(1931)

dvije ljudske prilike — žandari s nataknutim bajonetama na puškama. Oni su patrolirali (obilazili) cestama i selima.

PECAT

U tom gradu u kome se našla Jerka Tonejeova nije imala nikog poznatoga. Da protuče vrijeme do ponovna sastanka s Agom Petrovićem, s kojim je jutros stigla u taj grad, preostale su joj samo ulice. Kavane ili ulice. U jednoj je kavani već prosjedila sat-dva, prolistala novine i časopise, i sjediti dalje postalo je besmisleno, upravo i neprijatno. Nasuprot njenu stolu zgrčio se za svojim staračac i, stalno mljašćući čeljustima kao da nešto preživa, jeo ju je tako besramno svojim sivim, krmeljivim očima da su to već zapazili i drugi gosti i stali se na nju obazirati.

Ustala je, izašla, predala se ulicama kao još prekojučer talasima mora, s kojeg je došla ovamo s Agom Petrovićem. U prvi je mah nije moglo ništa naročito privući na tim ulicama. Na njima su se poredale kuće, jednolično jedna drugoj slične kao zub zubu u zubalu. Ipak, i blisnuti su znali ti zubi, blisnuti od punih, sjajnih izloga. Jerka Tonejeova rodila se u skromnoj kući i po samom odgoju nije u sebi imala razvijenih pomodarskih sklonosti. No bila je mlada, govorilo se, i lijepa, s ljudskim pravom na lijepo oko sebe. A sad se i nije imala čime drugim zaposliti pa se zabavila gledanjem izloga. Išla je od jednoga do drugog, iz priče kao da se prenosila u priču, pomalo već ipak i opojena onim šio je vidjela.

Kakvih je tu sve bilo tkanina, svila, baršuna! Kakvih haljina, krzna, šešira! Dragulja, narukvica, prstenja! Kristala, vaza, kipova! I sve je to tu sjalo, šarenilo se,

u *tom gradu* ... — u Zagrebu

blistalo, rastavljano od nje samo tankim, krhkim staklom koje je ipak predstavljalo granicu preko koje je sva ta vidljiva, bliža raskoš bila i daleka, nedohvatna kao zvijezda.

Zapravo, i nije to željela. Kad se svjesno zapitala šta bi sama od toga htjela, bile su to samo jednostavne stvari: kakva haljina, pogotovo cipele koje je upravo najviše trebala. Pa je tražila baš izloge s cipelama. No tražeći ih, zastala je pred jednim u kome su bile cipele, ali sasvim sitne, dječje, s papučicama, pelenama, kopicama, poplunčićima, posteljicama i različnim drugim potrepštinama za djecu i novorođenčad. Tu je zastala, zaokupljenija nego li pred ikojim izlogom dosad, no i s nekim nemirom u sebi, koji je u njoj više od kakve radosti budio tjeskobu i brige.

U dane svog boravka s Agom na moru ona je spoznala da je zatrudnjela. Zatrudnjela je u doba najmanje prikladno za to, sa čovjekom baš zbog takva doba najmanje prikladnim za oca. Razum joj je stoga govorio da učini pobačaj — razum, kome se suprotstavio odmah drugi razum, i radost, i zanos, i volja, i odlučnost Agina.

— Borce treba rađati, a ne uništavati! — presudio je on i hrabrio je svojstvenim svojim gorštačkim i radničkim optimizmom u kome je vidio izlaz iz svake poteškoće. Dogodi li se što njima dvoje, dijete će moći da dadu na odgoj njenoj ili njegovoj materi.

— A ako se što meni dogodi prije poroda? — utekla se ona svom posljednjem argumentu.

I za to je on imao odgovor, nije se pokolebao, pa se ona nije dalje opirala. Ipak se u sebi nadala da će ga kasnije možda predobiti za svoje stanovište, pa se ta nada javila u njoj i sad pred izlogom s dječjim potrepštinama. Tako su blijedjele brige i tjeskoba što su je netom podilazile. Uostalom, već joj je i nešto drugo zaokupilo pažnju i misli. U susjednom izlogu opazila je poridane kartice s dugmetima, s raznovrsnim dugmetima,

za muške i ženske haljine, svake boje, bijelima, žutima, crnima, poslaganima u guste redove poput dirki na harmonici. Ušla je u dućan, kupila ne baš dugmeta nego konac. Još jutros je Agi, prije nego što su se rastali htjela da prišije na kaputu dugme koje mu se na putu otrgnulo, viseći samo na jednoj niti. No tad nije imala konca pa se odlučila da ga kupi i prišije Agi dugme kad se opet sastanu.

Bilo je do toga još dosta vremena, pustila se opet nasumce ulicama, dolutala tako u neki park. U gradu je bila ljetna zapara, a taj park, zapravo više šumarak, obgrlio ju je tihom svojom zelenom svežinom kao da se na moru spustila u prohladan zelen val.

Sjela je na klupu zagledala se u duboko modriilo neba, u suncem poštropljeno zelenilo krošanja, pa zaklopila oči predavajući se osjećajima na nedavne, možda i najljepše dane koje je proživjela s Agom. Pred očima joj se ukazao otok, zelen od palma, piniya i kaktusa, a optočen morem, u kome je sjao kao pozlaćen oblak u ranom nebeskom plavetnilu. Na tom otoku, u jednostavnoj kućici ribara, živjelo je njih dvoje, živjelo s dragim, dobrim ljudima, s kojima se Aga odmah tako divno složio, po cijele dane i kasne večeri s njima časkao, pričao, zanosio se, zanosio se snom svoga života, a zbog njegova ostvarenja je i došao na taj otok.

Jerka Tonejcova pratila ga je na tom putu po njegovoj volji. Zajedno s njome, govorio je on, mogu oni na putu predstavljati samo mladi par vjerenika, i tako je bolje . . . Zapravo, ona je znala, pogađala, da ga je pri tom vodila i druga namjera. Kad se već morao otpraviti na taj put, na more, on joj je konačno htio pružiti ne-

neki pariš «/ Zelengaj jedan od zagrebačkih velikih parkova ljetna zapara — Pero Popović-Aga ubijen je vrlo toplog prljepodneva 14. VIII 1930. g. između kuće br. 4a 1 8 na Goljaku; bio je opkoljen, zajedno s Josipom Kolumbom, velikim policijskim snagama; konjicom, motociklistima, policajcima, agentima u civilu.

šot ljepše nego što joj je mogao dotada, upoznati je s nečim drugim od tolikih poteškoća i odricanja, koja su im kraj najtoplijih i najdalekovidnijih snova život znale činiti sivim i smraćenim, kao da im je svakodnevno obzorje toga života stalno zatvarala nepomična, mrka jensja oblčina.

Sjetivši se toga, Jerka Tonejcova otvorila je oči i nije ih više zatvarala. Bilo je opet dosta razloga da ne sanjari, ne snatri, i na sve oko sebe gleda radije otvorenim očima.

Ona se na prolazu navratila u ovaj grad s Agom, jer je on ovdje imao danas već unaprijed dogovoreni sastanak s nekim drugom, svojim suradnikom. I za cijelo vrijeme otkako su se jutros poslije zajutarka u nekoj gostionici rastali, krala joj se dušom bojazan da mu se na tom sastanku što ne dogodi; vremena su bila okrutna, bez milosti i od takvih kao Aga pala je već koja ta glava, otišao život pod ledinu. No Aga je, po svom običaju, otišao na sastanak s takvim mirom i sigurnošću da je to moralo djelovati na nju. Odagnala je od sebe strah koji se opet stao prikradati, i predstavila sebi radije opet skori sastanak s njime, za koji sat, poslije čega su imali dalje nastaviti put u njen kraj, gdje se njoj radi njega činilo još najsigurnije ...

U mislima o tome Jerka Tonejcova sasvim je nesvjesno izvadila iz svoje torbice špuljicu konca, kupljenu da Agi prišije na kaputu dugme. I kad je svjesno razabrala da joj je taj konac u ruci, shvatila je i to da ga je pri-nijela usnama i poljubila.

Nije se zbog toga zastidjela: taj konac je bio za Agu, bar jednom svojom niti trebao bi biti na Agi... Ona je voljela toga divnog, i karakterom i tijelom divnog mladića, voljela ga je toliko da ju je možda još samo ta ljubav, a ne neko produbljeno uvjerenje činilo sposobnom za odricanja i trpljenja, na koja je sama sebe osudila kad je s tim mladićem odlučila podijeliti svoj život,

ujediniti zajedničke putove. Tako se moglo dogoditi i to da je pokatkad, u teške časove, znala u sebi posumnjati da li bi baš njihov životni put morao biti takav kakav je on izabrao. I ta se sumnja vraćala naročito opet od dana kad je spoznala da je zatrudnjela, a on se usprotivio pobačaju, htio da ona postane majkom. Pa ju je to sumnjanje, upravo i želja da bi se drukčije okrenuo njihov zajednički život, podišlo i sada dok je usnama i prstima milovala namotane niti konca, crne kao kose Agine... Kako bi ipak bilo sve lakše i jednostavnije, upravo krasno, kad bi se Aga odlučio smiriti, vratiti svom zanatu, osnovati miran obiteljski dom u kome bi ona bez opasnosti mogla da bude ženom i majkom... oh, majkom tada i te s kakvom radošću, da ni pomislila ne bi na pobačaj!

No kao uvijek, tako je i sada znala da bi Aga prije pristao na smrt njihove ljubavi negoli da se odrekne puta na koji ga je zvala njegova savjest. Odagnala je zato od sebe i to novo iskušenje, tušnula konac u torbicu, ustala da se još malo prošeće. Gaj se oko nje zeleonio, tih i gotovo bez ljudi; očito je već prošlo podne, cilj svijju građana postao je dom i ručak. Puteljci su se ispraznili, pozaspali u sunčanom podnevnom opojstvu, budni i živi još samo od slučajnog zujanja koje bube i njenih, Jerkinih koraka.

Šetala je boreći se sa sve većim nestrpljenjem, sjela opet na klupu, no i ustala, opet produžila šetnju. Na jednom mjesto je stala, pred noge joj je pao list. Suh list i čudno crven, to čudnije crven što na drvetu s kojeg je mogao pasti Jerka nije vidjela ni jedan sličan list; pokoji možda već ponešto žut, no nijedan tako crvene, gotovo krvave boje. Sagnula se, podigla ga, i kao što tren prije taj list sa krošnje, tako se njoj samoj s usana otkinuo nenadan uzdah.

Bacila je list, zaboravila na nj, nastavila lutanjem. Na ruci je imala sat, kazalo sekunda migoljilo je, mi-

calo se brzo kao da je na njegovu mjestu kružila pod stakalcem sata neka brzonoga, sitna mušica. No vrijeme se otegnulo, nikada, činilo se, neće doseći sat u koji je ona imala sastanak s Agom.

Ipak se primakao taj sat i, ne znajući put kojim je trebala poći na mjesto sastanka, Jerka se zbog objašnjenja obratila na nekog prolaznika, samotnog valjda iutaoca po gaju kao i ona. Bila je sretna da se taj čovjek zadovoljio samo odgovorom koji je tražila, a sretna i zato što nije imala ići daleko; prosto je trebala prijeći na drugu stranu gaja u kome je već bila.

Prema dobivenom opisu spustila se stepenicama, sišla na cestu do koje je u koritu, dubokom za cijelu rijeku tekao i pjevušio potok tihu svoju ustrajnu pjesmu kao sam sebi uspavanku. Pogledala je zadovoljno usku i suncem išaranu neprestano živu i pokretnu vodenu traku na dnu korita. Aga joj je baš i govorio da će se sastati kraj potoka; došla je dakle na mjesto na koje je trebala.

Došla je i prerano, stoga se mirno prošetala cestom spram početka gaja vrebajući neće li gdje zapaziti Agu. No cesta je ostajala pusta; vratila se k potoku, sjela tu i opet na klupu, stala čekati.

Očito se Aga s drugom zadržao, možda su zajedno još kud morali poći; čim će samo moći, on će tu izbiti pred njom na cesti, valja dakle biti strpljivom. Strpljivom, sabranom, bez straha, tako ju je on uvijek učio, i prema priličnom već njenu iskustvu, to je zbilja bilo najbolje.

No prošlo je četvrt sata, prošlo je pola, ispunio se možda čitav sat, a Age nije bilo. Na izmaku strpljenja Jerka se najednom strašno prepala, nije li možda ipak tu siela na krivo mjesto. U tom je slučaju mogla ostati i bez veze s Agom. sama u tom gradu, bez potanijeg sporazuma s Agom o daljnjem putu.

Već po koji puta ranije za taj sat čekanja ona se, kao i na početku kad je ovamo došla, upravnica cestom

spram izlaza iz gaja, vrebala opet ne dolazi li Aga. Sada je čak izašla iz gaja, ogledala se dobro i mogla se umiriti: pred sobom je vidjela prve gradske kuće i među njima baš gostionicu u kojoj je s Agom zajutaikovala, a koju je mogla lako raspoznati po zelenoj brajdi pred njome. A sa strane širokog čistaca na koji je izašla vidio se i brijeg s kućama na koji se Aga uputio kad su se rastali: nije se, dakle, moglo raditi o zabuni; ona se tu našla i čekala Agu na pravom, ugovorenom mjestu.

Već se htjela vratiti natrag k potoku, no saletjela ju je misao da se ipak, za posljednje još umirenje, propita da li se taj gaj zove baš onako kako joj je rekao Aga. Nedaleko pred sobom vidjela je gomilicu ljudi, stajali su na rubu ceste, do ledine koja je, s nekoliko još stabala, prekrila čistac. Bili su tamo već podulje vremena u razgovoru, koji ju nije zanimao, pa se nije ni približavala tim ljudima. A sada je prišla bliže, najprije ispitljivo promotrila lica pa izabrala jedno i pristupila mu da pita, otvorila usta...

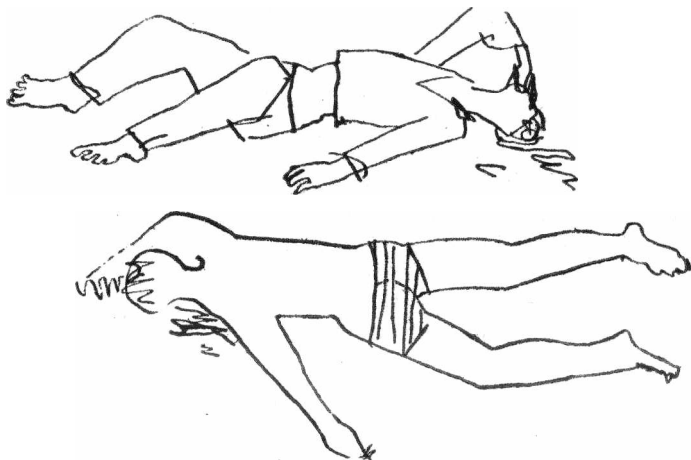
Otvorila usta, no riječ joj nije sišla s jezika, i jezik i sva ona se ukočila s pogledom na kraj ledine na kome je, tik pred nogama gomilice ljudi, spazila lokvu krvi. A u isti mah proparale su joj uši riječi nekog čovjeka iz gomilice:

— Jadna im obojici majka, poginuše kao kerovi na drumu!

Ježurci su pošli tijelom Jerke Tonejcov: tko je to ovdje poginuo, čija je to ovdje bila krv pred njenim nogama?

S druge strane, iz grada, prikućio se novi dolaznik, čuo te riječi, vidio krv i zanimao se što se to ovdje dogodilo. Nitko mu iz gomilice nije odgovorio, no brzo se ipak oglasio onaj što je čas prije govorio o kerovima. Bio je vjerojatno i inače razgovorljiv čovjek, kako to znadu biti umirovljenici na koje je podsjećao, pa se tako sad raspričao, sigurno sad ne o istoj stvari prvi puta ...

Danas prije podne imali su omladinci tamo gore na brijegu u kući, baš u njegovu susjedstvu, tajni sastanak. Poslije toga su se njih trojica spustila s brda u grad, no na podnožju brda, eto, tamo na klupi ispod onih hras-tova kraj puta, dočekalo ih je nekoliko protivnika..,

Odmah je došlo do međusobne pucnjave, pri čemu su napadnuti pokušali pobjeći; jedan baš ovamo gdje je pao sav prorešetan od taneta, drugi uzbrdo gdje je uskoro također bio ustrijeljen. Trećemu je malone uspjele umaći, ali su ga uhvatili upravo u času kad se htio popeti u gradski autobus. Njega su odveli, a ovoga tu na ledini skinuli su do gola pa ga potom u plavim-gaćicama, jest

šore na brijegu — na Goljaku, ulici kraj Zelengaja

- *nekoliko protivnika* — Cesarec u ono vrijeme nije mogao napisati da je P. Popović-Aga bio izdan i opkoljen policijskim zločincima. Opis pogibije dvaju sekretara SKOJ-a inače odgovara događaju i po mjestu i po načinu kako su ubijeni.

baš u plavim kupaćim gaćicama, pustili tu da leži možda cio sat dok ga nisu odvezli u mrtvačkim kolima.

— Bog me sačuvao, malo da nisam i ja zaglavio! — završavao je pričalac. — Šetao sam baš tu, tato blizu ovog što je tu pao da sam čuo njegovo klicanje.. . Poslije su mislili da sam i ja neki smutljivac, pa se pola sata nisam smio udaljiti odavle ...

Ukočena, Jerka Tonejcova primila je sav iskaz, sve riječi toga čovjeka, iznajprije mehanički poput membrane za primanje zvukova. Sastanak omladinaca — pucnjava — prorešetan od taneta — riječi su padale, udarale o bubnjiće njenih ušiju gluho, bez prarog odjeka kao da je netko kucao i lupao o vrata iza kojih nije bilo nikoga. Tek kad su pale i riječi o plavim gaćicama, baš o plavim kupaćim gaćicama, nešto se pomaklo iza zatvorenih vrata njene svijesti, pomakla se sama svijest, probudila se, primila tu sliku, popunila je odmah i s nekom drugom, pa se odmah i prestravila od toga, zapela, smračivala se od jeze: more — valovi — pijesak — na njemu krepak, stasit mladić u plavim, kao nebo plavim gaćicama oko bedara, u gaćicama s kojima je pošao na put ovamo — to je Aga, to je bio Aga!

Kao na moru sjao je i tu divan, modar dan. Uspeo se sunčani sijač visoko na vrh svoje modre, beskrajne poljane i kao u nekom slavlju sipao svoje zlato na zemlju, na kuće, na cestu, na obližnju šumu, sav okoliš prožimajući i ispunjujući svjetlom kao kristal. I u tom razgaru, još uvijek najvišem naponu dana, za Jerku Tonejcovu sve se smrkavalo, vid obnevidio, koljena klecnula, ruka se pomakla da se nečega prihvati. Ipak, s još posljednjom iskrom svijesti spoznala je Jerka, osjetila da tu ne smije pasti, mora se uzdržati na nogama i pri svijesti, ne smije se izdati.

Gomilica se, na sreću, s nekoliko suzdržljivih i praznih primjedaba naskoro razišla i Jerka je ostala sama. Zapravo, odmakla se i ona koji korak pa se vratila, pri-

stupila sasvim blizu prosute krvi, zagledala se u nju netremice, neotkidljivo, kao zadržavana, obgrljena nekim nevidljivim životom koji je još strujao, dizao se iz te krvi, stezao je k sebi tiho, bez riječi, i bez glasnog čak kucaja srca, no ipak topao, dobar, blag s mnogo ljubavi koja je prosila, najednom prosila ljubav i od nje, da se okrene k njemu, da ga ne ostavi, da ga poljubi, još jednom, još jednom, prije sna... Nije li tako bilo posljednje njihove večeri na moru, a gotovo slično i noćas u vlaku kad su na tren ostali sami u kupeu?

Jerku Tonejcevu su prekosili srsi, zamaglilo joj se od slike, zamaglilo i od suza koje su joj gruhnule na oči, potekle bujicom. Sagnula se nad lokvu i suze su kapale u nju, kapale, a da to ona nije ni opazila, sva se predavši naletu misli, varave kao san, no blage, utješljive kao dobra riječ, da to možda i nije krv, nije bar čovječja, nije Agina; jer nije li Aga mogao biti onaj treći koji je doduše bio uhvaćen, ali je bar ostao živ?

Gačice, plave kupaće gačice! Razđahnulo je sjećanje s^u varavu zgradu snova i utjehe, i Jerka se naglo uspravila, bacila tijelom natrag; udar strašnoga, nepopravljivog spoznanja bio je opet tolik da je od njega, kako je bila sagnuta, malone pala baš- u krv.

Približili su se opet prolaznici, odmakla se od toga mjesta i, svladavajući se koliko je mogla da ne plače, da ne tetura, upravila je dalje, sasvim nesvjesno, spram šume. Došla je tu opet do potoka, no i spazila put preko njega, pa bježeći od susreta s ljudima pustila se tim putem, našla se naskoro na bespuću, okružena šumskom samoćom kao negdje daleko od grada, u gori.

Tu se nije trebala svladavati: bacila se na zemlju pod stablo, na razliveno njegovo korijenje, pa zaridala, rukama se uhvatila za korijenje, grčevito, još grčevitije, dok ju je svu zahvatio grč, kovitlac grčeva, kao da ju je neka demonska sila svu htjela raskidati u komade. O,

nzđahnulo — otpuhnulo, raspršilo

pa neka je i raskine, neka ni nje nema, jer poslije **gu-**bitka Age kakva smisla ima i njoj još živjeti?

Ridala je, grčila se, tresla u snebušici i očaju videći samo jedan izlaz, da lupi glavom o korijenje, o deblo, razmi'ska je, nestane uistinu.

Ali se smirio grč, popustio bol, napustila maj ina u kojoj se, jedino još omamljena od svega, kao u nekom čuđenju ogledala oko sebe: zašto sve to, čemu toliki očaj? Kao da se nije ništa dogodilo, sve je oko nje bilo tiho i spokojno. Mirovala je stoglava šuma stojeći sigurno i čvrsto na nogama svojih debala; debala su priklonila međusobno glave da su se zamrsile zelene kose, no ipak je šuma stajala nijema, ni da bi zucnula kojim svojim lisnatim jezičcem, niti trepnula kojom lisnatom trepavkom. Njen mir silazio je i na Jerku, sjela je, naslonila se na deblo, zagledala u zeleni svod šume kroz čije se svijetle pukotine vidjelo nebo i na njemu koji bijeli oblačak. Činilo se, more se to ukazalo, more po kojemu lutaju tihi bijeli jedrenjaci, a jedan od njih ne nosi li Agu koji se s ribarima vraća sa ribarenja?

Bilo je to, znalo je tako biti, i Jerka se sad na tren tako uživjela u to da se gotovo osmjehnula. Osmjehnula kao i onda kad se Aga iskrcao, garav, crn, sav prepečen od sunca, a s iskrama smijeha i zadovoljstva u očima, kako se pod suncem iskrilo i more. Pa je obično i tada imao na sebi samo plave kupaće gaćice! Lecnula se Jerka, lecnula i protrnula, stisnula oči da ne vidi i ne treba valjda ni shvatiti ono što je bilo tamo dalje, kraj ceste, do ledine ...

No nije li, po nekom čudnom slučaju, mogao plave gaćice imati i koji drugi drug, a Aga čak nije morao biti ni onaj kojeg su uhvatili: moglo ih je na sastanku biti više od trojice, i on je pravovremeno urnakao, izgubio se drugom stranom?

majirm — omamljenost

Jerka je rastvorila oči kao pred otkrovenjem, čak i učinila pokret da se digne. Ako je bilo tako, Aga je još uvijek mogao doći, možda je već i došao pa je traži, i trebala bi se brzo vratiti na ugovoreno mjesto ...

Ipak se nije dignula ostavši nepomična, kao srasla uz korijenje pod sobom. Ne, nije više za nju bila moguća tolika sreća, ako bi pošla, doživjela bi samo mučno, premučno razočaranje.

Sjedila je, zurila preda se, osjećala kako je opet grabi grč, protiskuju se na oči suze. No fin, nenadan ćuh lahora pirnuo je šumom kao dah, kao uzdah. Obazrela se, dva-tri lista pala su do nje, priljubila se tijelu zemljinu poput melema. Nisu bila crvena kao onaj koji joj je pao pred noge prije nego što je pošla na posljednji sastanak s Agom. No podsjetila su je na taj list, izazvala poigrivu, gotovo nesmješljivu misao da možda ono kraj ledine i zbilja nije krv nego samo hrpa suhoga, oruženog lišća ... Lišća, kao krv oruženog lišća ...

Čas je još zurila preda se, nekako zadivljeno kao da to nije bila samo uobrazilja nego stvarnost. A onda se trgnula, klisnula uvis, u stvari: nije li se tamo već posušila krv i neće više naći ni to posljednje što je još mogla vidjeti od Age?

Drhtale su joj noge, od slabosti joj se čitavo tijelo prigibalo k zemlji, no koliko je samo mogla brže, a opet i neupadljivo, uputila se natrag na krvavo razbojište. Krvi je tu bilo tek nešto možda manje, no još uvijek tako obilno da bi je mogla grabiti kašikom. Činilo se, zemlja se prenapojila krvi, nije ju više tngla primati u se.

Jerka je stala, zagledala se u krv, u krv koja je još pred koji sat kolala, tekla, davala život čovjeku, čovjeku čestitu, plemenitu, koji je ljudima želio samo najbolje. I onda zašto ta žrtva?

oruženo Ušće — lišće koje je postalo rujno, tj. crveno

Sve do sada Jerka je na Aginu smrt gledala samo s ličnog gledišta, a sada joj se stalo otkrivati koliki gubitak znači ta smrt za druge... No tek što je to stala razabirati sviješću, pretrgnula se u tom, pretrgnula kanda i u tijelu: naglo se rukom bacila spram trave, porasle do krvave mlake, digla tu nešto, zapiljila u to oči, neotkidljivo, s drhtajem u ruci i tijelu kao da je preko onoga što joj je bilo među prstima došla u dodir s električnom baterijom.

Među prstima joj je bio posljednji dokaz da se tu radilo samo o smrti Aginoj: dugme, crno dugme od kaputa, očito ono koje je htjela bolje prišiti, a koje je tu otpalo kad su Agu razodijevali.

Dugme, crno, sjajno dugme, sjajući se bljeskom crnih rubova osmrtnice, to je bilo jedino što joj je pre-

ostajalo od Age, od njega, samo od njega, o tome više nije moglo biti ni najmanje sumnje.

Okrutno, ubilački okrutno bilo je to posljednje, konačno, ničim više porušivo spoznanje, no Jerka ga je primila s neočekivanim mirom, kao da se ono ticalo nekoga njoj sasvim ravnodušnog čovjeka. Tako bar na tren. A onda, odmah zatim, zahvatilo ju je, svu obuzelo uzbuđenje koje više nije bilo ni briga za strah, nego baš utjeha i čak zanos, zanos i za nju: njoj je od Age ostalo nešto mnogo više od običnog dugmeta, ostalo joj je dijete ... Dijete, koje će roditi i odgojiti, odgojiti drugoga Agu, za isti cilj, za ostvarenje istoga sna, sna i njena, sna čovječanstva...

I u gledanju toga, u spremnosti za to, osjećala je kako sama raste, razvija se, oslobađa se tek pred koji sat još glasnih sumnja, prepona, malih ograničenih ličnih ciljeva i postaje ono što je uvijek htio od nje i Aga, žena horizonta, ne samo suputnik života, nego i njegov krčilac.

I opet ju je obuzeo drhtaj, ali to je bio životodajni drhtaj koji je dizao i spašavao, a ne potlačivao i uništavao, predstavljajući samo očaj. Još joj uvijek nije bilo lako, oči su joj se još uvijek rosile vlagom suza, no i kroz te suze gledala je preda se vedrije, pouzdanije, s vjerom.

Nije to bila vjera nadzemlja, u čudesa, u otkupljenja i križne putove, no kako je stajala do krvave mlake i gledala u nju, nešto se prikralo u njoj, nešto što je smatrala već prevladanim po vlastitim razmišljanjima i utjecajima Aginim. Prikralo se već i malone se pokrenula: da se sagne, umoči prst u krv kao nekad u djetinjstvu u crkvenu škropionicu, pa se prekrsti tom krvlju mučeničkom, za posljednji rastanak s izgubljenim dragim čovjekom, za blagoslov i posvetu svega onoga na što se odlučila, podstaknuta i poučena tim gubitkom.

Nije se sagnula, nije se prekrstila, samo je još dugim, dugim pogledom gledala razlivenu crvenu mlaku. Zatim se okrenula, spustila dugme u torbicu, otrla oči, stisnula zube pa se uputila u grad. Učinila je nekoliko koraka pa se još jednom osvrnula i zahvatila posljednjim pogledom krv koja se rumenila do trave. Još pred koji sat ta je krv kolala, tekla, ključala od života, a sada je bila samo rumena mrtva tekućina koju je polako, polako ipak upijala zemlja. No Jerki Tonejcovoj ona se učinila i velikim razlivenim crvenim pečatom s kojim kao da se i sama zemlja nečemu zavjerila. Ako se pak nije ona, zavjerila se Jerka, pa je u porivu nova zanosa u svoj pecali svojoj osjetila taj pečat i u samoj sebi, u svom srcu i u svojoj svijesti.

(1940)

HOBOTNICA

Gospodin Šmuc, direktor i najveći dioničar banke za promicanje... no, naravno, u prvom redu za promicanje većih dividenda... zavukao je svoju okruglu, loptastu glavu u crveno-kožne naslage sala, kojima mu je glava na vratu i zatiljku bila optočena kao vijencem crvenih, tek iskuhanih kobasica. Zavalio se u kožnati naslonjač pred pisaćim stolom u svojoj direktorskoj sobi, griskao zlatnim krivim zubalom poluizgorenu, ugaslu havanu pa se svojim malenim, metalno blistavim očicama, utonulim u gojazne, rumene obraze kao dva dugmeta u madrac, smijuljio tako blaženo i zadovoljno kao što se možda nije ni noćas u baru u kome se jedna mala beštija od plesačice u svom crvenom kostimu, nalikujući na malenoga vatrenog đavla, previjala i plesala upravo u njegovoj neposrednoj blizini i za bocu šampanjca dala mu pred svima gostima poljubac ...

dioničar (lat. akcionar) — vlasnik dionica, akcija neke tvornice, poduzeća, banke u kapitalističkom sistemu privrede. Dioničar dobiva na svršetku godine *dividende* (dobitak) poduzeća ili banke. — *Dionica* je dokument, vrednosni novčani papir, na uloženi novac, kapital u neko poduzeće ili banku (može biti u dioničarsko društvo). Dionice nose dividende, dobitak koji se godišnje obračunava, bez ulaganja bilo kakva lična rada ili posla.

kavana — vrsta finih cigara nazvanih po gradu Havani na Kubi

bar — noćni lokal s programom — (plesaćima i plesačicama i dr.)

Sada, međutim, nije pred njime bila ta plesačica, njezini bijeli, mekani valjušci od udova u prozirnoj crvenoj svili. Na stolu pred njime, upravo u njegovim pu-našnim prstima bilo je nešto također crveno, a pod tim

crvenim bijelo, no bilo je to sve sasvim maleno, plosnato, četverouglato. Bila je to uložna knjižica u crvenim koricama, koju je upravo za pola vrijednosti kupio od njezina vlasnika kome je trebalo novaca, a na tu uložnu knjižicu nije ih, zbog velike bankovne krize, mogao dobiti od svoje banke.

uložna knjižica — štedna knjižica. Kod periodičnih kriza i spekulacija u kapitalističkoj privredi dolazi do zatvaranja banaka i pada vrednosnih papira pa i uložnih knjižica. — Ulagači gube svoju ušteđevinu, cijelu ili stanoviti dio, prema gubitku novčanog zaveda. To je drugim riječima legalna krađa.

Hahaha, za pola cijene! I koja je to po redu? Jedan, dva... — izbrojavao je gospodin Šmuc na prste... već deseta! No, pa što! I za njega je to riziko ako novac izgubi vrijednost, tako je bar rekao prodavaču te knjižice. A inače? No da, to će znati još samo kolega u prodavačevoj banci, s kojim se već sve dogovorio i koji će na kupljenu uložnu knjižicu podići ipak cio novac i onda dobitak sa samim gospodinom Šmucom podijeliti po polovici! Dvadeset i pet posto dakle odmah čistih, hahaha; — riziko baš nije velik i gospodin Šmuc je imao razloga da se smijulji blaženo i zadovoljno, smijehom zapravo koji bi morala imati hobotnica kad se, razigrana u svojoj pohoti, omota oko svoje uhvaćene žrtve.

No začas već, pa se gotovo pravilan krug lica gospodina Smuca otegnuo u elipsu; objesio se kao mješina krvi. Iz krojačkog salona javila mu se telefonom jedinica kćerka Lilči. Ona se naskoro trebala udati, partija je bila krasna, i u salonu je sebi upravo izabrala svadbenu haljinu, izabrala je tako da se upravo zbog toga gospodin Šmuc toliko promijenio u licu.

— Ali, Lilči... — odgovarao je kćeri takvim basom da su najniži titraji toga glasa, uostalom i hrapava od probdivene noći, zujali ovdje po cijeloj sobi — ja mislim da je to ipak previše, trideset hiljada!... No da, istina, bruseljske čipke, agraf s briljantom, to bi divno pristajalo... No Mautnerova Marta, kad se udavala, potrošila je za svadbenu haljinu samo pola te svote pa je ipak bila vrlo šik! Hm, i ne bi moglo biti jeftinije? Ne? No ne ljuti se, Lilči, ja ću još promisliti, pa ako već mora biti.. . hm, pa dobro ... A što još? Bila si kod stolara Vikića? Zadovoljna si meblom? Jest, istina, on je dobar majstor... Ali, kako si rekla? Još uvijek nije gotov S

bruseljska čipka — vrlo skupocjene čipke koje se izrađuju u glavnom gradu Belgije — Bruxellesu (Brislu)

agrafa — spona, kopča od metala koja spaja suprotne rubove haljine

mebl (njem.) — pokućstvo

meblom? Pa... pa ja sam mu već dao tolike predujmove! No čekaj, taj će od mene ćuti... Jest, jest, ne brini! A glede haljine, samo izaberi onda nešto zbilja lijepo . . . No servus, servus, Lilči!

Gospodin Smuc je zapalio ugasnulu havanu, crven krug, opet krug njegova lica izgubio se u talasima dima kao crvena željezničarska ploča u pari lokomotive. No misli su mu išle ravnim putem, po čvrsto usječenim tračnicama shvatanja, s kojim se on običavao snalaziti u sličnim situacijama kada je jedan gubitak trebalo nadoknaditi novim dobitkom

Trideset hiljada za kćerkinu svadbenu haljinu, to znači odmah izgubiti što je jedva dobio s kupljenom uložnom knjžicom! Baš nekako toliko! Ali razumije se, Lilči se ne može udavati samo kakogod, prošla su vremena kada se on sa svojom Rozom ženio u provincijskoj očevoj kući koja je još sva smrdjela po starom željezu, kostima, prnjama. A Lilči ima toliko prijateljica pred kojima se treba pokazati, a od kojih poneka, baš i ona Marta. Marta plemenita Mautner. gleda na nju svvisoka No trideset hiljada sad za svadbenu haljinu, onda još upravo toliko za mebl, i gdje je još toliko drugoga! Hm, to bi trebalo nečim nadoknaditi, a kako drukčije nego prišarafiti kojega od tolikih dužnika... a od tih, još najbolje, toga stolara koji je doista dobio od njega već tolike predujmove i zajmove, a nikako pa nikako ne svršava s meblom! Taj čovjek ima kuću, pa da je spasi od dražbe, smoći će novac iz oka-iz boka, ali ako ga i ne smogne (a kako bi mu to danas i moglo uspjeti), zar bi bilo loše da on sam. gospodin Šmue, na dražbi kupi tu kuću i onda je još bolje preproda: Samo ... No što. samo? Taj stolar mu u tom slučaju baš neće da dogotovi mebl? U tom pogledu ga on već drži u šahu s ugovore-

servus (lat.) — sluga uobičajeni pozdrav u starom građanskom društvu <*Sluga pokoran!*>
plemenita, pl. — plemićka titula, ostatak feudalnih odnosa

nim penalom! A inače, inače ... čovjek je primitivan, naivan, toliko mu je već do danas, pogotovu što se tiče kamata, uspjelo s njime, otpor će tu biti najslabiji, uspjeh siguran!

Gospodin Šmuc je odložio havanu u kositrenu pepeljaru, lice mu je izašlo iz dima kao crveno sunce iz oblaka. No teško i mračno bilo je sad to sunce, kao prevučeno pomrčinom, težak i mračan sjaj njegovih zjenica. Da su te zjenice bile veće, bile bi kao metalni kotači lokomotive koji svojom težinom i oštrinom zadaju smrt svemu što se nađe ispod njih. U fotelji se zavalila samo gomila mesa, no kraj svega njezina ljudskog obličja odatila je nešto sablasno, kao lokomotiva kad juri u noći, a crvena njezina svjetiljka sprijeda podsjeća na krv kojom ta lokomotiva bez mogućnosti neke sućuti može da svaki čas zamasti prugu ispod sebe.

Tri dana poslije javio se u istoj direktorovoj sobi čovjek srednjih godina, s čudnovatim protivurječjem između tjelesne snage koju je predstavljao i zabune, uzbuđenja, što se odražavalo u njegovu licu — u licu doista nešto primitivnom, s naivnim, dobroćudnim izrazom velikog djeteta. U ruci, u šapetini, kojom bi mogao pokriti gotovo cijelu knjigu što ju je direktor Smuc imao upravo pred sobom, držao je pismo i pokazivao ga Šmucu.

— Gospodin Šmuc je skinuo naočare koje su mu spuznule na vrh nosa, proruljio je oči, gledao posjetnika samo kroz tanku resku nabubrenih, debelih kapaka.

— Kakva zabuna, što se to dogodilo, gospodine Vi-

penale — novčana kazna poduzetniku ili izvršiocu neke naredžbe — akc na vrijeme po ugovoru nije dovršio ugovoreni posao.

kamate — odšteta u novcu za korištenje nečijeg kapitala. tT kapitalizmu kamate su dosegle goleme postotke, pa i zakonom nedopuštene (do 30Vo i 40°/»).

kiču? Ah, vaš otkaz zajma! No nažalost, protiv moje najbolje volje, tu se nije dalo drugo učiniti! Pa niste vi sam, morali smo otkazati zajam bar još desetorici drugih dužnika! Banka se, kao i sve banke, kako znate, nalazi u krizi, nema novaca, moramo se negdje pomoći! I baš što se vas tiče, ja sam se protivio u direkciji. No vi znate da tu nisam sam, sve je bilo uzalud, gospoda su imala većinu ...

Čovjek nazvan gospodinom Vikićem vrtio je već u obadvjema rukama pismo, vrtjele su mu se sigurno u glavi i misli, očito se jedva snalazio.

— Pa ... pa gospodine direktore, otkaz glasi na mjesec dana, a gdje ću ja za to i u takvo vrijeme smoci novac? Preostalo bi mi jedino da prodam kuću koju i onako još nisam isplatio ... i sa svojom ženom i djecom da ostanem bez krova! Ja vas molim, to više što ste mi vi sami u svoje vrijeme ponudili zajam, još i veći nego sam ga ja uzeo . . . Molim vas... da se uživite u moj položaj, ja kod kuće imam pakao, žena mi plaće cio dan, napada mene kao da sam ja tu što kriv. . .

— No zašto biste vi bili kriv? — pustivši ga dotad govoriti, rastvorio je gospodin Šmuc kapke, gledao ga čak nekako sažalno. — Gospodin Vikić, istina je da sam vam nekada sam ponudio zajam, jer vas znam kao poštena čovjeka. No vremena su se odonda strašno promijenila, vi ste pametan čovjek pa vam ne trebam mnogo govoriti! I zato vrlo žalim što ne možemo povući otkaz! Nego, molim ja vas, što je zapravo s tim meblom na kojemu tako dugo radite? Ja sam vam već dao tolike predujmove . . .

Stolar Vikić je gurao pismo u široki džep svoga kaputa, drugom rukom otro znoj sa čela.

— Ja radim, gospodine direktore, koliko mogu, vi znate da ja radim i sam! I već bi odavno bilo gotovo, no opet mi fali novaca za materijal!...

Direktor Šmuc se tobože silno iznenadio.

— Pa, čovječe, kuda vi mećete toliki novac? Osim predujma ja sam vam već dao tolike zajmove..,

Stolar Vikić se očito ponešto ohrabrio, prekinuo ga.

— Zajmove! No vi znate, gospodine direktore, da je bar polovica tih zajmova otišla na kamate! I to je upravo ono ... — zašto ja sam sa svojom ženom imam kod kuće tolikih neprilika. U obračunu koji ste mi vi poslali s otkazom nigdje nisu izričito spomenuti kamati! Oni kao da su navedeni pod rubrikom »isplate«, toliko razumijem, no ...

Tu je prekinuo njega direktor Šmuc. S nabranim obrvama odlučno:

— Pa vi znate da mnoge kamate niste sami platili nego tako da vam je banka prosto povisila dug, mi smo vam ih plaćali. Kako dakle nego da dođu pod rubriku »isplate«?

— Jest, ali ipak bi kamati morali biti naznačeni posebno! A žena veli da nisu samo stoga što ste vi u stvari zaračunali 32% kamata mjesto ugovorom određenih 12! Osim toga, vi se sjećate da sam vam ja od svoje mušterije Šljivarića donio ovamo mjenice, koje je taj Šljivarić u cijelom iznosu od 7000 dinara iskupio, a vi ste mi u dobro upisali samo tri hiljade! Poradi svega toga, gospodine direktore, ako već ne može biti drukčije, ja vas molim da mi snizite dug prema ugovorenim kamatima i uz priznanje cijele svote iskupljenih mjenica ...

Direktor Šmuc se digao kao da stojeći kani jače naglasiti svoje riječi. No u to je netko zakucao na vratima, i u sobu je ušla malena zgurena figura s izmrežanim sivim licem, kao da mu ga je cijela prekrila paučina.

— Gospodine direktore... — čuo se glas iz te paučine istom kad ju je, s pitanjem što želi, potresao direktorov bas — upravo mi je telefonirao naš pravni zastupnik da mu je uspjelo zaplijeniti svu zalihu macedonskih sagova našeg dužnika Omerdžića ... I sad molim, kuda

da dam otpremiti te sagove? Ima ih nekih sedam sve-
žaja ...

Dubokim karminom direktorova lica prošao je osmi-
jeh kakav bi morala imati hobotnica . . .

— Dakle, uspjelo je konačno ipak ... bar nešto dobiti
od toga magarca! No spremite sagove privremeno u svo-
joj sobi dok ne nađemo podesna kupca! A i dobro ste
došli, Pintare! Imam s vama vrlo važan razgovor! No
samo da riješimo s gospodinom Vikićem! Gospodin Vikić
— prišao je ovome bliže — tu vam je moj tajnik, vi ga
znate, i on je svjedok da vi do sada niste nikada prigo-
varali nekoj prevelikoj visini kamata, nego ste mi čak
zahvaljivali da vam idem toliko na ruku! A ako vam je
banka plaćala kamate, sigurno to nije mogla radi vaših
lijepih očiju, nego je i na to morala nešto dobiti! Tako se
svuda radi, pitajte gospodina Pintara ; . .

— Dakle, gospodine dir ... gospodine Vikiću!

— Dakako, nego kako drukčije! A što se tiče Šljiva-
rićevih mjenica i našega obračuna, to možemo pogledati
u knjige, ja se toga pravo ne sjećam. Samo drugi puta,
gospo-dine Vikiću, ja sad nemam vremena! I molim vas,
ja vas posljednji puta opominjem zbog mebla, vi znate
da ste vezani penalom! I sad zbogom, ja zbilja imam po-
sla!

On je Vikiću pružao ruku, a ovaj je stajao zbunjen i
tjelesno kao slomljen unatoč sve svoje tjelesne snage,

— Prigovarao nisam, to priznajem. Bio sam za to
previše u stisci. No ja vam ne bih, gospodine direktore,
želio da kod kuće morate slušati takav plač i vidjeti
utučenost kao što to moram ja - - - I najmanje dijete kao
da razumije naš strašan položaj, tužno je , ..

— Ali, gospodine Vikiću — sasvim mu se približio
direktor Šmuc, dotaknuvši ga gotovo trbuhom i prija-
teljski ga potapšao po ramenu — pa nemojte zato izgu-
biti glavu! I ako mislite da bih vam u tome mogao što
pomoći, pošaljite koji dan svoju gospođu k meni, ja ću

joj sve objasniti! Ja ne bih htio biti razlogom vašega bračnog razdora, vi to sa svojim poštenjem niste zavrjedili! No sad zbogom i budite pametni, vremena su takva da nikome nije lako!

I uzevši kao mrtvu Vikićevu ruku da se s njome rukuje, okrenuo se potom prema svom tajniku, počeo i nastavio s njime nešto poslovno razgovarati kao da stolara Vikića i nije bilo više u sobi.

Žena stolara Vikića došla je zajedno s njim direktoru Šmucu. On ju je pozvao, pa se odazvala s tihom nadom da će prema njoj, ženi, direktor Šmuc biti susretljiviji nego prema njezinu mužu.

U prvi mah mogla se ta nada njezina činiti i op-ravdanom. Šmuc je toga dana imao razloga da bude dobre volje, upravo mu je kolega iz banke u kojoj je trebala biti iskupljena nedavno uz pola cijene kupljena uložna knjižica, poslao njegov isplaćen iznos i pripadni dobitak. Osim toga on je od jučer, povodom mogućnosti da kupi neku drugu uložnu knjižicu, s prevelikim međutim ulogom da bi je mogao iskupiti u koleginjoj banci, a ona i nije glasila na tu banku, imao izvjesnu osnovu baš u vezi s Vikićem i njegovom ženom. Sa ženom pogotovo; ako mu je dotad sve onako dobro uspjevalo s njezinim mužem, muškarcem, kako mu neće uspjeti s jednom ženom! To je od početka i bio njegov tajni motiv zbog kojega ju je pozvao k sebi; inače veliki prijatelj lijepih ženskih tjelesa, gospodin direktor Šmuc nije imao visok sud o njihovu mozgu

Iz svih tih razloga on je gospođu Vikić primio kavalirski, poljubio joj čak ruku, ponudio joj da sjedne, sam joj primaknuo naslonjač.

No ako se po tom njegovu prijemu prevarila u svojoj porasloj nadi gospođa Vikić, prevario se i on u svojoj osnovi s njome i njezinim mužem. Ta osnova, poslije kratkog, slatko i umirljivo izgovorenog njegova uvoda, bila je u tom da im je on našao kupca za kuću, za da-

našnje prilike uz vrlo povoljne uvjete. Od kupca su imali dobiti uložnu knjižicu koja je glasila na mnogo veći iznos nego što je sigurno vrijedila kuća, a osim toga, kupac je imao raspoloživog novca koji bi im također dao, a od kojega bi oni mogli namiriti i svoj dug u banci, i još jednom toliko bi im preostalo . . . Uvjeti doista takvi da bi bilo ludo ne prihvatiti ih; konačno, kriza će jednom proći, njima će ostati uložna knjižica, moći će sebi da sagrade novu kuću!

Takva je bila osnova i udica gospodina Smuca; lovina na tu udicu ne bi za nj, naravno, bila loša, samo što gospođa Vikić, pogotovu ona, nije htjela da zagriže u tu udicu. Uopće je to bila sasvim drukčija žena nego što je očekivao direktor Šmuc. Plakala je doduše i ovdje, uprkos svim svojim suzama oprla se živo i odlučno. Zato ona nije došla ovamo da čuje i ovdje, od gospodina Smuca, prijedloge o prodaji kuće; dosta joj je što s time svaki čas navaljuje na nju kod kuće i njezin muž! I pogotovu takav sad prijedlog ne može ona prihvatiti! Ako je tako sigurno da bi ona sa svojim mužem jednom za dobivenu uložnu knjižicu mogla sagraditi drugu kuću, zašto onda ne čeka na to njezin vlasnik, vlasnik te uložne knjižice? Prištedio bi sebi i gotovinu koju nuđa. . . Nego, zbog toga je ona došla da gospodinu direktoru kaže kako to nimalo nije u redu da se u tako teškim prilikama malim ljudima, kao što su ona i njezin muž, otkazuje zajam i gura ih se u propast. Taj otkaz bi trebalo povući, jest, i ona ga moli za to. Moli ga u ime svoje djece... i gospodin Šmuc ima kćerku, pa kako bi njemu bilo kad bi mu kćerka jednom morala ostati bez svega? No to baš nikako nije moguće? Baš nikako? Onda ... onda ... ona je govorila o cijelom tom slučaju s pametnim, ljudima, pokazala im obračun koji je dobio njezin muž s otkazom zajma, i svi su jednoga istog mišljenja da kamati moraju izričito biti navedeni, i ni u kome slučaju, pa makar ih nekada, pogriješivši, i priznao njezin muž, ne

smiju biti tako visoki... Kako je to sve nesolidno, vidi se najbolje po onom obračunu u stvari Šljivarićevih mjenica! Pa ako zbilja gospodin direktor neće da to uvidi i ostaje pri svome otkazu, onda njoj i njezinu mužu neće preostati drugo nego da potraže zaštitu suda! Jest, i u novine će sve dati, jer to je lihva, ništa drugo nego nečuvana lihva!

U svom uzbuđenju, izazvanome Šmucovom nepopustljivošću i njegovom stvarno i sada, kad ju je izravno čula, neuvjerljivom obranom, ona je svakako prevršila mjeru koju bi mogao podnijeti makar i takav direktor banke kakav je bio direktor Smue. Ne otrpjevši već tako lako što mu nije upalila osnova s uložnom knjižicom, on se promijenio u sasvim drugog čovjeka od onoga koji je toj ženi poljubio ruku, primaknuo joj naslonjač. Lice mu se objesilo kao mješina krvi, krivo zubalo, inače ponešto pokvareno, stalo mu poskakivati u ustima, oči dobile oštar sjaj metalnih kotača lokomotive koji gaze sve ispod sebe . . . Razderao se: što gospođa misli s kime ona govori? I njega se ništa ne tiču nikakvi pametni ljudi s kojima je ona govorila! Ti isto toliko o svemu razumiju koliko i ona sama! Pa iznošenja u javnost, pred sud! Neka samo pokuša s time! Vidjet će se tko će izvući kraći kraj! No i sada je njemu svega toga dosta, on nema više što s njima razgovarati! Ono o Šljivarićevim mjenicama bit će ispravljeno, inače on ostaje kod otkaza i potpune potražnje duga koji im je naznačio. I htio im je još dobro, ponudivši im pomoć s povoljnom prodajom kuće, kad to oni nisu htjeli, neka posljedice pripišu sami sebi! Zbogom!

I ostavio ih je u sobi same, zalupio za sobom vrata i čas još pa se u sobi našao njegov tajnik, paučinsti gospodin Pintar, moleći ih da napuste prostorije banke ...

lihva — lihvarenje, pozajmljivanje novaca uz neopravdano goleme kamate

Tako je završio pohod žene stolara Vikića kod gospodina direktora Smuca. I za nju i za njezina muža nastavili su se teški, još teži dani briga, noći bez sna. Sve bliži rok kad su morali ili isplatiti dug ili ostati bez krova nad glavom, stajao je pred njima sablastan kao ponor za koji su znali da ga neće moći zaobići nego ravno srljaju u nj . . I jesu li doista što drugo .mogli? Možda, da zbilja iznesu stvar pred javnost? Vikić je pokušao nešto slično, no namjerio se baš na novine u kojima je Šmuc imao prijatelja . . . Možda pred sud da idu? Vikić već otprije nije imao s time najboljih iskustava, i dobivene parnice znale su ga stajati. .. Zapravo pak, tvrdokornost i nepopustljivost Šmucova dosta je i njega i njegovu ženu opsjenila, zastrašila i bojali su se što poduzeti. Neizbježno su dakle morali u ponor; bili su kao povezani na pruzi da naskoro budu pregaženi od lokomotive — one iz kožnata naslonjača jedne direktorske sobe. . .

Međutim, što Se sigurno događa vrlo, vrlo rijetkima od sličnih stradalnika i žrtava, dogodilo se još u posljednji čas njima. Gospođa Vikić bavila se i sama kao modistica zanatom i jedna dobra i stara njezina mušterija kad je čula za njezine neprilike, ponudila joj je novac uz povoljan uvjet da razmjerno prema vrijednosti kuće postane i ona suvlasnicom. Tako se i ona željela osigurati od onoga bauka koji je obilazio zemljom, a zvao se inflacija ...

I Vikić i Vikićka prihvatili su, razumije se, tu ponudu objeručke, drugo što nisu mogli. Još dva dana su imali vremena da isplate Smuca i dan prije toga pošli su za-

inflacija (lat.) — prekomjerno povećanje količine papirnato novca koji kola u optičaju i s tim u vezi brzo opadajuće vrijednosti novca, odnosno poskupljenje robe. To su popratne pojave kod periodičnih financijskih kriza u kapitalizmu.

jedno s gospođom, svojim deus ex machina, k advokatu da naprave ugovor o međusobnoj pogodbi. I ugovor je već bio gotov, trebao je još samo novac koji je gospođa mogla uručiti tek uvečer kad joj se kući ima vratiti muž. No kad je već bio ovdje kod advokata, stolar Vikić želio je da iskoristi da od njega dobije možda i koji savjet i pomoć. Kakogod bilo da bilo, njega je još uvijek mučila misao da mora platiti gotovo trostruke kamate od ugovorenih. Ispričao je dakle advokatu sve, cio postupak Šmucov, pitao ga ne bi li bilo ipak pametno da Šmucu sutra isplati dug samo prema ugovorenim kamatima, a za ostalo da povede s njim proces?

Advokat je bio mlad, lijep čovjek, brižno izbrijana i neprestano nasmijana lica, nasmijana još i u času kad se, saslušavši Vikića, skandalizirao. No da li bi bilo pametno voditi sa Smucom proces zbog previsokih kamata? Jest, to je doista lihva, skandalozna lihva, kao što je skandalozna i cijela Šmucova banka, zna on to, čuo je... Ali proces s njime, hm, on ga sam nikad ne bi htio voditi, zastupati protiv Smuca ne bi htio ni najgoreg neprijatelja, jer Smuc je kadar krivotvoriti i same knjige da dokaže kako je u pravu... Nego nešto drugo je moguće, ako baš gospodin Vikić hoće — a Vikić je u svom pričanju zaželio — on može sutra s njime do Smuca, pripomoći mu u slučaju da Smuc ostane možda ipak pri onakvu obračunu o isplaćenim Sljivarićevim mjenicama. Da, i sam može odmah telefonirati Smucu ... I učinio je tako: nazvao je Smuca, najavio mu da će sutra s Vikićem doći zbog isplate duga. Odgovor je međutim bio takav da je stolar Vikić, razumjevši ga, skočio usplahiren i zapaljen sa stolice kao električna iskra.

deus ex machina (tat.) [deus eks mahina] — doslovno: »bog iz stroja«. U antičkim kazalištima, dramama na određenim mjestima spuštao se na pozornicu lik nekog boga koji je sretno razriješio spor ili neriješenu situaciju.

— Kako? Prekasno? On će već da protestira? Pa ja imam po zakonu još tri dana vremena, poslije otkaznog roka . . .

No nije bilo razloga daljnjem uzrujavanju, bar strahu kojega je također bilo. Advokatu je na lijep, opet nasmi-
jan način uspjelo od gospodina Smuca izmoliti da sutra
ujutro ne povede nikakav protestni postuipak, nego njega
i Vikićeve primi u svojoj banci.

Ipak ne bez bojazni, i s malo dobrih slutnja, pošli su
sutra Vikić i njegova žena u Šmucovu banku. Tu su već
našli svoga advokata u nekom povjerljivu razgovoru nad
nekim njima nepoznatim aktima. No naglo je on pre-
kinuo s time, priskočio k njima da se pozdravi. Nepomi-
čan, samo skrstivši ruke na prsima, gledao ih je, mjerio
kroz oblak upravo ispuhnutog dima cigare gospodin
Šmuc. Sablasna crvena svjetiljka lokomotive koja se za-
vila u paru . . .

Stolar Vikić ga je pozdravio, prišao k njemu da se
rukuje, no krst debelih ruku na prsima kao da se još
jače povukao natrag. Vikić mu je rekao zašto je došao,
izvukao iz džepa paket s novcem; crveni krug lica se us-
komešao kao kolobar u vodi, cijela gomila mesa se tek
sada maknula, prgavo, žustro i prošla naglo mimo Vi-
kića, mimo njegovu još većma zabezекnutu ženu. I bas
je zagruvao sobom:

— Ništa! Ja s vama na ovaj način više nemam ništa!
Ja ću protestirati! Pokazat ću ja vama!

Stolar Vikić je razmotao paket, potražio zbunjenim
pogledom advokatovu pomoć

— Ali, gospodine direktore! Pa danas je prvi dan, ja
bih po zakonu imao pravo još na tri dana... I vi ste go-
spodinu doktoru jučer rekli . . .

Advokat, neizbježno nasmiijan, kao da mu je sam
đavo uklesao u lice dužnost da se smije još i u času smrti,
uskočio je plemenito između kotača lokomotive i žrtve
na pruzi, rekao sladunjavo:

— Gospodin Vikić ima u ovom slučaju doista pravo, gospodine direktore... Ja vas molim...

Zalivena već suzama, sva trepereći u tijelu, drhtavo je dobacila gospođa Vikić:

— Pa što to znači? Jesmo li mi hajduci koji smo ovamo došli tražiti milost? Pošteno smo donijeli novac, na vrijeme . . .

Kao pomaman, lakoćom koja se ne bi mogla očekivati od možda dvije cente njegove težine, ushodao se gospodin Šmuc ovamo-onamo sobom, stao, upravo kao zvijer usplahiren iskoračio pred gospođu Vikić:

— Vama ću ja pokazati! Vašeg muža mi je žao, ali vas ne! Vi ste meni govorili o lihvi, prijetili se javnošću i sudom. I znam ja, i htjeli ste me dati u novine, vaš muž, sigurno ste ga vi nahuckali! A sad ja tjeram na sud! Ja ću vas uništiti, razumijete li, uništiti ću vas!

Napadaj je bio tako surov, smionost pretnje od toga čovjeka koji bi, po duboku uvjerenju gospođe Vikić morao sam na optuženičku klupu, bila je tako neočekivana, omamljiva da je ona stala otvorenih usta, kao nijema. Samo su joj još jače briznule suze, još jače zadrhtalo tijelo, oči se iskretale kao u traženju kakva oslonja da ne padne.

Advokat je međutim uzeo iz ruku Vikićevih paket, gurnuo ga laktom da njemu prepusti riječ. Rasipao je snop hiljadarki po stolu, obratio se direktoru:

— Dakle, kako vidite, novac je ovdje i gospodin direktor će, nadam se, uvidjeti . . .

Nij e ništa rekao dalje, samo je šušкао po stolu s hiljadarkama, prepustio je da od riječi više djeluje njihova šuškava, zavodljiva pjesma. I zlatno tele, koje je kraljevalo u ovoj sobi, doista kao da je prisluhnulo, povelose

zlatno tele — novac kome se kao bogu u liku zlatnog teleta klanjaju kapitalisti

za šuškanjem toga lijepoga, slikovitog lišća ... Rogobatan još uvijek, muvajući se sobom uz lomatanje ruku kao kakva glomazna barka koju netko zaveslajima vesala nikako nije mogao s nemirnih talasa izvesti na mirniju pučinu, gospodin Šmuc je bacio postran pogled na hiljadarke, ustao je, naglo prišao bliže, prešao preko hiljardarki prstima s gestom kao da u jednom čurliku prelazi preko nekih mekanih, prijatnih tipaka,

— Koliko je toga? Toliko . . . ? No . . . — oduhnuo je, pogledao svoj naslonjač koji je bio upravo do njega, pogledao i Vikićeve, s teškim zakrvavljenim pogledom, — Ako popuštam, imate zahvaliti samo gospodinu doktoru!

I spustio se, utonuo u naslonjač, metao na nos naočari. Od zakrvavljenih očiju kao da mu je i u staklima bio krvav odsjev. Posao je započeo, svi su sjeli — gospođa Vikić već prije, stolac joj je primakao muž. Soba kao da je postala školski razred pod satom matematike, čule su se brojke, brojke; mjesto crne ploče služio je arak papira, s teškom mesnatom rukom direktora Smuca na njemu... I sve manje su krvavi, sve metalniji bili prosjevi očiju u staklima naočara, u nj se vraćao i smijuljak; hobotnica se našla na svom poslu ... I posao je bio nesumnjivo dobar: Vikićevi su vraćali cio dug osim one razlike koja se zabunom — to je sam Šmuc naročito naglasio pred advokatom — potkrala u obračunu o Šljivaricevim mjenicama; a odbiti se imala jedino i svota koju je Vikić od Smuca imao još dobiti za pokušstvo.

Samo pokušstvo još uvijek nije bilo gotovo! Nesretna Lilči nije mogla to dočekati i udala se ovih dana; — ah, zbilja je bila krasna u svojoj svadbenoj haljini od bruseljskih čipaka i s briljantnom agrafom na prsima. Kako ju je samo zavidno gledala u crkvi Marta plemenita Mautner! I doduše, sad je ona još na svadbenom putovanju i lukavki maloj zapravo je dobro došlo da pokušstvo još nije bilo sasvim gotovo, bar je sigurnije i na

oduže vrijeme mogla na to putovanja! No koliko ga je opet to stajalo! Izdatak se pak treba pokrivati nekim dobitkom, to je pravilo; — i tako, gospodin Šmuc je skinuo naočari, stisnuo kapke očiju i gledao u Vikićeve samo na usku resku, pa uzdahnuo:

— Ali ja ću vam, nažalost, morati da zaračunam penale, gospodine Vikiću! Ja sam imao strašnih neprilika sa kćerkom, vi to i sami znate, bila je kod vas!

— Ali gospodine direktore! — probljedio je Vikić. — Vi znate zašto nisam mogao svršiti pokušstvo! Da sam imao novaca, da ste ga onda dali, vi se sjećate ... no vi onda kao da to niste čuli... A uostalom, ja još imam da obavim samo neke malenkosti i od novaca koje sam dobio da vas isplatim, zadržao sam nešto, tako da ću vam već sutra-prekosutra predati sav namještaj. Ja vas daleko molim, pravo reći, ja zbilja nisam nikad računao kad sam potpisao ugovor i stavku o tom penalu da će do toga doći ... A sada sam vam ja isplatio sve, pa bi bilo lijepo i od vas ... nije li tako, gospodine doktore? — obratio se on opet za pomoć advokatu.

Davo u advokatovu licu osmjehivao se prema gospodinu Šmucu. rekao obazrivo:

— Pa ako je ikako moguće, gospodine direktore ... koliko sam čuo, vi ste inače vrlo zadovoljni s izradom . .

Gospodin Šmuc je rastvorio kapke, piljio preda se metalnim svojim zjenicama, pa izmijenio neki naročiti pogled s advokatom. Pred sobom je vidio i suze u očima gospođe Vikić. No to je bilo najmanje, upravo ništa ... Nešto drugo je na nj djelovalo, odnekud drugud došla je promjena ... Taj advokat, s kojim je tu sad izmijenio zbilja naročiti pogled, bio je donedavna, dok je još odvijetnikovao u zajednici s jednim kompanjonom, njegov

kompanjon (franc.) — sudionik, ortak u nekom poslu, bilo privatnom trgovačkom ili kakvom drugom (industrijskom advokatskom. zanatskom i dr.). Svaki sudionik ulaže dio kapitala u posao ili učestvuje u radu

pravni zastupnik. I bilo je još kojekakvih neriješenih stvari za koje je on njega još mogao trebati; a s druge strane, advokat mu je upravo prije dolaska Vikićevih saopćio kako su ti kanili s njime radi kamata voditi proces, a on im je to izbio iz glave... Trebalo se dakle malo revanširati, podići pred Vikićevima njegov ugled, omogućiti mu veći honorar, a i sebe za sve eventualnosti pokazati pred Vikićevima u ljepšem svjetlu. I još je bio jedan razlog, pa ga je izrekao raširivši ruke kao veliki svećenik na oproštaj grijeha:

— No, samo vama za volju, gospodine doktore... A vi ćete mi, gospodine Vikiću, učiniti tu protuuslugu da samo malo popravite neke moje stvari. Jedan kredenc mi je, na primjer, nešto raskliman. Pa čemo onda, što se tiče penala, spužvom preko ... Pristajete li?

Vikić se još malo kolebao, konačno je pristao. Prešlo se na definitivno rješavanje stvari. Šmuc mu je potpisao priznanicu za primljeni novac, naglasio da je s time stvar s bankom raščišćena, i što još preostaje, to je njihova privatna stvar. Vikićevi su se digli, dignula se i ostala dvojica, Šmuc je prišao gospođi Vikić, uzeo joj ruku, rekao dobrohotno, slatko:

— No, nadam se, gospođo, da mi nećete zamjeriti radi suza... Šta ćete, i ja sam nekome odgovoran u banci, nije se moglo drukčije! A sada je sve u redu, možete biti bez brige!

Ona ga je gledala zacrvenjenih očiju, bez riječi. No što joj je došlo? Zar je zbilja i takav kraj svojih briga, muka i straha osjetila za toliku sreću da je mogla zaboraviti sve što je prethodilo tom kraju, ako je to uopće još bio kraj? Na stisak ruke odgovorila je stiskom, huknula kao iz dubine duše:

Hvala vam!

Žrtva se još zahvalila za muku i nepravdu; međutim se, po drugoj strani, nije baš imao razloga zahvaljivati njezin muž. Pitao je advokata za trošak, a iz nasmijana

lica kao da je po prviput iščezao smiješak. No, vratio se brzo; hiljadu dinara, to nije mnogo, on će biti zadovoljan s hiljadom dinara. A inače, neka mu gospodin Vikić oprostí što će još čas ostati ovdje, jer ima sa Šmacom obaviti posao zbog neke svoje druge stranke. A imao je zbilja posao obaviti; samo je taj, kad su već Vikićevi otišli, započeo s nasmijanom primjedbom:

— No, vi ste divno odglumili uvrijeđenog čovjeka, gospodine direktore! A meni ste sami priznali da vam baš ne bi bio ugodan proces . . . Samo . . . no, da mene nije bilo, da su se Vikićevi namjerili na kojega drugog advokata, mogli ste ipak s njihove strane imati danas proces na vratu . . . To, mislim, vrijedi bar hiljadu dinara i od vas...

Gospodin Smuc je upravo nosio uhvaćen svoj plijen u gvozdeno gnjezdašće kase, zastao je i nasmijao s« dubokim smijehom, s rezonancom u truhu i u cijeloj sobi:

— Mislite? I nije li vam dosta već hiljadu koju ste primili... za nekoliko koraka, za nekoliko riječi? No mojim ... — izvukao je iz snopića hiljadarku i pružio je advokatu — Banka Šmuc je uvijek bila kavalirska prema svojim advokatima, makar već formalno bivšim . . .

U to vrijeme su Vikićevi bili već na ulici te usprkos olakšanju u duši, išli ipak pokunjeni, potišteni.

— Ne čini li ti se kad o svemu pravo razmisliš — rekla je žena, a sad istom kao da je o tome pravo razmislila i ona — da između toga advokata i Smuca ima neki čudno prijateljski odnos? Možda nam je baš zato advokat tvrdio da tužba nema smisla? ... I za sve ti je još uzeo hiljadarku.

Vikić se sam morao i bojati da se bavi sličnim mislima; mračno, zagušeno je promrsio:

— Sto sam mogao, tražio je ... Sve je to jedna te ista banda ...

— Samo da te Smuc ne prevari još i s tim penalom! Ti ćeš mu popraviti i njegovo pokušstvo, a onda ...

Pognut, njen muž se trgnuo, usplamtio, ne mareći za bliže prolaznike:

— Da je on lopov, to znam! No neka samo pokuša još i to! Ovim rukama ću ga zadaviti, to će mu biti moja »hvala« ... Ja sam se i danas jedva svladavao... No ja ne vjerujem ...

On se požurio s dovršenjem i popravkom namještaja — s lim popravkom je imao mnogo više posla nego što je mislio — i pošao je Šmucu u banku radi konačnog obračuna. Našao ga je povezane glave, s licem poput razrezane crvene lubenice iz koje teče sok; ubrus mu je na glavi bio još sasvim mokar, kaplje su padale na pisači stol. Boljela ga je glava, sve ga je, reče, boljelo, noćas malo da nije imao napadaj apopleksije, jedva se dovukao u banku ... Ne može dakle govoriti s Vikićem; neka taj ostavi račun i dođe koji dan kasnije.

Vikić je došao koji dan kasnije, no gospodina Smuca nije bilo u banci. On je otišao na dopust.. _ Kuda? Kada će doći? Nitko mu u banci nije znao reći, ni tajnik Pintar. A kad ga je, konačno, poslije dvije nedjelje ipak našao, tajnik ga nije puštao k njemu; gospodin direktor se jedva vratio, strašno je zaokupljen poslom!

No Vikić očito nije bio u raspoloženju da još dalje obija sve pragove te banke. Stasita, čvrsta njegova figura došla je nekako tek sada do izražaj a, lice mu je gorjelo u čudnim crvenim mrljama kao od groznice, pogledi iz krotkih, djetinjih očiju bili su kao bičevi. Kao perce je teškom svojom šapom maknuo u kraj paučina-stog Pintara, srnuo na vrata direktora Smuca, i pravo još ne pokucavši, našao se već unutra pa viknuo:

— Ovo je skandal, gospodine Smuc! Ovo je skandal! Što vi mislite, da sam ja balavac da ćete tako sa mnom postupati!

apopleksija (grč.) — udar kapi, paraliza tijela ili njegovih pojedinih dijelova

Direktor Šmuc je iznad hrpe papira dignuo svoju tešku masivnu glavu; masivnu, oblu, loptastu još uvijek, no ipak nekako promijenjenu. Kobasice ispod nje kao da su se nešto stanjile, rumen u licu postala nekako bljeđa, kao u stjenice kad više nije tako puna krvi, i sav se on činio umornijim. Probumbarao je hrapavo, u po glasa:

— Šta je skandal? I kakav je to nastup? Tko vas je pustio ovamo?

— Tko me je pustio ovamo? — rasplamtio se stolar Vikić. — Valjda ću još morati molbenicu pisati da smijem do vas zbog svog prava? Ovo me je pustilo, ovo me je dovelo! — trgnuo je on iz svog džepa pismo, zgužvano ga bacio Šmucu na sto. — Još niste obračunali što ste meni dužni, a već me ukopavate u novi dug, zaračunali ste penale!

Tromom kretnjom posegnuo je direktor Šmuc za pismom, no pustio ga da leži.

— No da, ja sam mislio da će ići bez toga, imao sam najbolju namjeru... Ali... vremena su sve gora... **a** uostalom, s tim vašim pokuštvom doživjeli smo razo-

čaranje. .. Nehotice sam samo malo nogom udario u psihu pa je pukla jedna daska . ..

Stolar Vikić stegnuo je šake iza leđa, nagnuo se prsima i glavom prema Šmueu, bio je kao gorući stup koji će se srušiti na nj.

— Sad to kažete! Jesam li ja kriv da tanka daščica mora pući pod vašom nožurinom? A mislite li da sam ja tako glup da ću vam ne samo badava praviti novo pokućstvo nego još i popravljati vaše staro! To je prevara, najodvratnija, sramotna prevara! I zato čujte, gospodine Šmuc! Ili ćete sad odmah brisati iz svojih knjiga taj penal i platiti mi što još imam dobiti, ili...

On se uspravio, trgnuo šake preda se, stiskao ih pred Šmucom, tresao u zraku, tresao se i on sav. A blijedo-stjeničavo lice gospodina Smuca ispunilo se opet krvlju: sam se on teško digao iz naslonjača.

— Što ili? Kakve su to prijetnje? Ja imam s vama potpisan ugovor o penalu, i mogao sam vam stotinu puta usmeno reći da se toga penala odričem, i stotinu i prvi put da ga ipak tražim po zakonu! I ako sam to učinio, imao sam razloga! Razlog — dodao je on mirnije, sasvim nekim umornim, utonulim glasom, a i sam je, nastavivši još tonuo natrag u naslonjač — takav razlog, gospodine Vikiću, o kojemu je najbolje da me i ne pitate!

On je sklopio na prsima ruke, zatisnuo oči doista sasvim; nabubrela kapci ispupčili su mu se kao ljubičasto-ervenim prugama išarane mahune graha. I nešto kao uzdah se čulo iz njega; na lokomotivi kao da se zaista nešto poremetilo, pipci su šišтали i kad nisu trebali...

Zapravo nije bilo bez većega razloga da je gospodin Šmuc nedavno dobio malone napadaj apopleksije: tada je on već znao, upravo doznao, na čemu se temeljila tek pred koji dan legalno zapečaćena krasna partija za njegovu Lilči. Njezin muž, još vrlo mlad, a ipak već glavni blagajnik nekoga velikog inostranog poduzeća, bio je

raskrinkan kao težak pronevjeritelj, a naročito u inostranstvu... I od Lilči, kojoj se muž na bračnom putovanju o tome povjerio, došlo je očajno pismo: i tu je, opet, bio razlog nagloga odlaska gospodina Šmuea; tek što je kod kuće nekako izravnao stvar, morao je u inostranstvo da je izravna i tamo. Sve i svojim novcem, i to ga je — ah, samo zbog Lilči, samo zbog nje! — stajalo toliko da je od toga požutjelo njegovo lice, stanjilo se salo, postao umoran glas, pretvorio mu se taj i u uzdah ... TJ uzdah, jer doista samo to da je toliki gubitak skrivljen od onog magarca zeta, trebalo smanjiti makar i najmanjim iznosom, bio je onaj krupan razlog na koji je sad mislio gospodin Šmuc kad je sa stolarom Vikićem govorio o njegovu uračunatom penalu: inače, zar bi on to doista od njega tražio? Možda bi, sve mu je dosad tako slavno uspjelo s tim naivnim, neupućenim Vikićem. Na njegova advokata se više nije imao obazirati, toga je već imao za sebe, a u najgorem slučaju moglo se postići bar nešto drugo... No o tome je još šutio, sklopio je na prsima ruke, stisnuo oči; bolestan, slomljen, umoran. Zapravo mačka koja tobože spava...

Vikić, međutim, nije ovaj put imao ni najmanje sličnosti s mišem. On nije znao tajne gospodina Smuca, a i da je znao, sigurno to kod njega ne bi ništa promijenilo ... Lupio je svom snagom šakom po stolu da se od toga trgnula glava gospodina Smuca kao kugla na nekoj tankoj peteljci, oči se usplahirile kao metalno sjajni kukčići zbunjeni u svojim skrovištima. I zagrajavao je iz svega glasa:

— Mene se ništa ne tiču vaši razlozi! Vi ih možete imati stotinu i ni jedan nije po zakonu! I što se vi još pozivate na zakon? Izigrali ste ga, popljivali, a on je i napravljen zapravo samo za vas, velike, protiv nas malih! Znam ja, niste vi jedini, ali ste jedan od najgarih! Pijavica, lopov, s kojim ću ja . . . s kojim ću ja ... jest, pa makar se štogod dogodilo, meni je već sve svejedno!

Preko glave mi je svega! Ali prije nego ja propadnem, ja ću vas, ja ću vas... Meni ste prijetili uništenjem, ali ja ću vas uništiti... ovim rukama da više nikome ne pijete krv ... jeste li razumjeli...? Ovima ... kada već nema drugog suda protiv vas, druge kazne, kad vam je sve dopušteno, najposlije uništavanje nas, siromaha . . . koji smo vam, ludaci, rekli još i hvala!

Mekana, podatna žrtva s naivnim, gotovo djetinjim očima, prepustila se, zaniijela se u svom očaju samo sa •vojom dotle pritajivanom, neiskorišćenom tjelesnom snagom. On je od vike gubio glas, lupao po stolu da su po njemu poskakivale teške knjige kao golemi, plosnati skakavci, gurao ruke Šmucu prema vratu, svaki čas blizu da taj vrat stisne, stegne kao kliještima.

Gospodin Šmuc je ustao, uzmicao pred njim, tako zaprepašten da mu je krivo, zlatno zubalo cvokotalo, škrebetalo kao zardali zupci nenamazane stare mašine.

— Pa vi ste lud! Dobro, ja vam nuđam nagodbu! Brisat ću penale, a ni vi više nemate od mene što tražiti ... — To je bila njegova zadnja misao koju je pri zaračunavanju penala imao na umu za najgori slučaj. — Jeste li za to ...? Ni to nećete? No onda ... — U taj tren ga je već Vikić dotjerao na kraj sobe, baš do teške gvozdene kase. Zakrljuštio je tu očima prema vratima, a ta su se upravo otvorila, na njima se javio Pintar, i drugi još činovnici. — Pintar! — kriknuo je da je nadglasao i sama Vikića, a usta su mu se razvalila kao žabi, tako široko da mu je ispalo i na pod tresnulo zlatno zubalo. — Dozovite policiju, telefonirajteeee .. !

I sam se izmaknuo Vikiću kojega su nezadrživa, nekrotiva u njegovu bijesu, opkolili činovnici. Pa ne mareći za svoje zubalo, na koje je upravo Vikić stao i zdrobio ga svojim teškim stopalom, pohitao je sam prema pisacem stolu do telefona.

— Molim brzo, brzo, ovamo jednog stražara! — No Sto? Ima li to smisla? Novine, u čijoj je redakciji imao

svog prijatelja, nisu doduše htjele da iznose ništa protiv njega, no ne mogu li sad koje druge ako stvar dođe zbilja do policije? I sve to u vrijeme kad je jedva pokrio i onaj familijarni skandal! Naglo je spustio slušalicu, zatvorio telefon, usmjelio se prići bliže raspomamljenom, još raspomamljenijem Vikiću. — Slušajte, smirite se, do đavola! No neka vas voda nosi! Još jednom vam nuđam: brisat ću vam penale, dat ću vam, prokletstvo, još i hiljadu dinara za popravak moga pokućstva . . . Evo, i sve to možemo svršiti odmah!

Stolar Vikić se upravo oslobodio ruku koje su ga sa svih strana sapinjale poput krakova polipa. Ustobočio se usopljen, kuštrav, mahnit ispred Smuca, zurio čas u njega kao da ga ne razumije, onda kriknuo, upravo zarežao:

— Pa dajte, i to odmah, da vas nikada više ne trebam vidjeti!

Na znak gospodina direktora poplava činovnika otekla je lagano iz sobe. Zadnji tajnik Pintar, koji je još prije kao kobac ukebao i digao zlatno zubalo gospodina šefa, metnuvši ga na sto, a sada, s crvenim nitima u paučini svoga lica, povučenima valjda od Vikićevih nokata, pošao u svoju sobu da radi obračuna donese potrebne akte i knjige. I donio ih je i sve se riješilo brzo, gotovo u grobnosti tišini; bez pozdrava otišao je stolar Vikić.

Gospodin direktor Šrnuc ostao je u svom kožnom naslonjaču sam. Oduhivao je teške dahove od doživljenog uzbuđenja, zapalio havanu, oduhivao i teške, guste dimove. U maglu se zavila crvena, sad opet vrlo crvena svjetiljka lokomotive koja je, neizbačena još iz tračnica, gazila sve što je nailazila pod sobom. Jezikom je nešto mljeo po praznim ustima, hobotnica kao da je nešto tražila o što bi se prilijepila jednim svojim krakom; hobotnica, ljudska hobotnica, ne u kamenu pod morem, nego **u** kožnom naslonjaču neke bankarske direktorske sobe.

(1932)

S A D R Ź A J

<i>August Cesarec</i>	.	<••	5
PUT U NOVI ŽIVOT	.	.	13
PECAT	■	■	31
HOBOTNICA , ,	47

Izdavačko poduzeće »Školska knjiga«, Zagreb, Masarykova 3* — Za izdavača: *Ante Marin* — Tehnički urednik: *Maja Kožić* — Korektor: *Zlata Mthajlotrtć*